

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІНОЗЕМНИХ МОВ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ФЕНОМЕН ТЕМИ САМОТНОСТІ У ТВОРАХ В. СТУСА В
ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОМУ КОНТЕКСТІ**

Спеціальність 014 Середня освіта
(Українська мова і література. Англійська мова)
Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
Освітній ступінь «МАГІСТР»

Виконала:

студентка 2 курсу, групи МУА 56

Суліменко Ілона Вікторівна

Науковий керівник:

канд. філос. наук, доцент

Ольховик Марина

Володимирівна

Науковий консультант:

канд. філол. наук, доцент

Сазонова Олена Володимирівна

Чернігів 2023

Роботу подано до розгляду « ___ » _____ 20__ року

Студентка

_____

(підпис)

Ілона СУЛІМЕНКО

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

_____

(підпис)

Марина ОЛЬХОВИК

(прізвище та ініціали)

Рецензент

_____

(підпис)

Ірина КОВАЛЕНКО

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на розширеному засіданні кафедри іноземних мов і кафедри української мови і літератури

протокол № ___ від « ___ » листопада 2023 року

Студентка допускається до захисту роботи в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри іноземних мов,

гарант освітньої програми

_____

(підпис)

Лариса ГОРОДНИЧА

Завідувач кафедри української

мови і літератури

_____

(підпис)

Тетяна ХОМИЧ

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОСМИСЛЕННЯ САМОТНОСТІ В ГУМАНІТАРНОМУ ДИСКУРСІ	9
1.1. Основні наукові підходи до вивчення самотності	9
1.2. Самотність у життєвому світі особистості: соціокультурний вимір	17
1.3. Концептуальний аналіз самотності: літературознавчий аспект	27
Висновки до розділу I	33
РОЗДІЛ II. САМОТНІСТЬ ЯК СВОБОДА ХУДОЖНЬОГО ВИБОРУ В ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА	34
2.1. Літературний внесок Василя Стуса та його вплив на культурний контекст України в другій половині ХХ століття	34
2.2. Своєрідність теми самотності у творах Василя Стуса	40
2.3. Збірка «Палімпсести» як вищий прояв творчих пошуків поета	49
Висновки до розділу II	58
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ В.СТУСА НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ	60
3.1. Особливості навчальних програм з української літератури в старшій школі	60
3.2. Форми, методи і прийоми роботи з творчістю Василя Стуса на уроках української літератури 11 класу	72
Висновки до розділу III	92
ВИСНОВКИ	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	97
ДОДАТКИ	104

ВСТУП

Актуальність дослідження. Творчість Василя Стуса, яка має багатогранний характер, є одним з найвизначніших досягнень у світовій поезії, що викликає постійний інтерес читачів. У галузі стусознавства було накопичено значну кількість наукових праць, критичних статей, публіцистичних виступів і спогадів, присвячених його творчості. Поезія Василя Стуса залишається актуальною й сьогодні, оскільки вона передає загальнолюдські цінності. Його творчість поєднує риси різних стилів і напрямків, таких як екзистенціалізм, експресіонізм і сюрреалізм, і демонструє еволюцію поетичного мислення, вражаючи своєю енергетикою. Все це свідчить про постійне відкриття нових аспектів творчості Василя Стуса перед сучасними дослідниками, включаючи учнів старших класів.

Феномен теми самотності у творах Василя Стуса є актуальним і значущим об'єктом дослідження в історико-літературному контексті з кількох причин. Самотність є універсальною темою, яка зачіпає кожну людину, особливо у період підліткового становлення. Дослідження цієї теми в творах В. Стуса дає можливість учням глибше зрозуміти й висловити свої особисті думки, почуття та емоції, а також виявити співпереживання до поета та його персонажів. Василь Стус, як видатний український поет, розкриває в своїх творах не лише індивідуальний досвід самотності, але й його соціальні та політичні аспекти. Це дає змогу учням поглиблено ознайомитися з історичним контекстом, в якому проживав поет, та зрозуміти його боротьбу за свободу, правду і гідність.

Дослідження феномену самотності у творах В. Стуса сприяє розвитку літературної компетенції учнів. Вони отримують можливість ознайомитися з поетичним стилем В.Стуса, розкрити його поетичну майстерність, особливості мовлення та символіку. Це розвиває їхні навички аналізу, тлумачення та власного творчого вираження.

Усе це зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи.

У роботі використана вітчизняна і перекладна навчальна і періодична література, а також матеріали збірників наукових праць. У дослідженнях, присвячених творчості Василя Стуса, переважна увага приділяється літературознавчим та філософським аспектам, що відображено в працях таких авторів, як М. Коцюбинська, Д. Стус, Ю. Бедрик, І. Оникієнко, В. Біляцька, Л. Нартова, О. Рарицький, В. Мельник-Андрущук та інші.

Об'єкт дослідження – творчість Василя Стуса в історико-культурному контексті.

Предмет дослідження – феномен теми самотності у творах Василя Стуса.

Мета кваліфікаційної роботи – дослідити творчість Василя Стуса в історико-культурному контексті та проаналізувати феномен теми самотності у творах поета. Дослідження спрямоване на розкриття особливостей підходу митця до висвітлення самотності, його поетичного стилю, використання образів і мовних засобів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- дослідити основні наукові підходи до вивчення самотності;
- визначити специфіку соціокультурного виміру самотності у життєвому світі особистості;
- з'ясувати літературознавчий аспект самотності;
- дослідити своєрідність теми самотності у творах Василя Стуса;
- проаналізувати збірку «Палімпсести» як вищий прояв творчих пошуків поета;
- з'ясувати особливості навчальних програм з української літератури в старшій школі;
- визначити форми, методи і прийоми роботи з творчістю Василя Стуса на уроках української літератури 11 класу.

У дослідженні були використані наступні **методи**: *описовий метод* – цей метод застосовувався для послідовного опису творів Василя Стуса, систематизації та організації матеріалу з метою виявлення теми самотності;

біографічний метод – цей метод використовувався для встановлення зв'язків між біографією Василя Стуса та особливостями його творчості; *культурно-історичний метод* – допоміг зрозуміти, як соціальне та історичне середовище вплинуло на розвиток теми самотності у творчості Василя Стуса; *порівняльно-зіставний метод* – цей метод використаний для порівняння творів Василя Стуса за допомогою зіставлення їх за певними параметрами; *історико-типологічний метод* – цей метод дозволив виявити спільні явища, що мають типологічну подібність, але не є спорідненими, та пояснити їхню схожість через збіг умов розвитку.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у спробі глибокого аналізу теми самотності в історико-культурному контексті через творчість Василя Стуса, акцентуючи увагу на таких аспектах, як: філософський, психологічний, естетичний тощо. Це дозволяє зрозуміти глибинне значення теми самотності у контексті творчості письменника і актуалізувати її для сучасної молоді. Проведений аналіз дозволив розглянути тему самотності як реакцію на конкретні історичні обставини та літературні тенденції свого часу.

Теоретичне значення отриманих результатів дослідження полягає в більш глибокому розумінні поетичної спадщини Василя Стуса в контексті біографічного методу та історико-культурного контексту.

Практичне значення дослідження. Дослідження допоможе учням розширити свої знання про творчість В. Стуса та його місце в українській літературі. Учні зможуть ознайомитися з різними аспектами його поезії, її символікою та філософським змістом. Також учні матимуть можливість вдосконалити навички літературного аналізу, виявлення тематичних зв'язків, аналізу символів і метафор, і використовувати їх для розкриття теми самотності у творчості В. Стуса.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (70 найменувань, з них 4 – іноземною мовою).

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади осмислення самотності в гуманітарному дискурсі» досліджуються теоретико-методологічні основи осмислення самотності в гуманітарному дискурсі, розглядаються ключові наукові підходи, які застосовуються до вивчення явища самотності. Також у цьому розділі зосереджено увагу на соціокультурних аспектах самотності в життєвому світі особистості. Досліджується вплив суспільства, культури, традицій та цінностей на сприйняття та досвід самотності людиною. Також розглядаються можливі зв'язки між самотністю та соціальними аспектами життя, вивчаються різні літературні твори, що проблематизують самотність, і роль літератури у формуванні уявлень про цей стан у суспільстві.

Другий розділ «Самотність як свобода художнього вибору в творчості Василя Стуса» присвячений вивченню теми самотності у творчості Василя Стуса, його художнього самовираження, а також особливостей та глибини його поетичного бачення цього складного стану людської душі. У цьому розділі аналізується самотність як свобода художнього вибору у творчості видатного українського поета Василя Стуса, досліджуються суб'єктивні та об'єктивні аспекти самотності, з якими зіштовхнувся Василь Стус у своєму житті та творчості. Автор аналізує особисті переживання поета, його внутрішні конфлікти, а також вплив зовнішніх обставин на його почуття самотності. Акцентується увага на збірці поезій «Палімпсести», яка вважається одним із вищих проявів творчих пошуків Василя Стуса. Автор аналізує творчий експеримент поета та виявлені у збірці відображення самотності як важливого елемента його художнього вибору.

Третій розділ «Особливості вивчення творчості В. Стуса на уроках української літератури в старшій школі» досліджує особливості вивчення творчості В. Стуса на уроках української літератури в старшій школі, що спрямовано на поглиблене розуміння та оцінку поетичного доробку цього видатного поета на підлітковому етапі навчання. У цьому розділі розглядаються особливості навчальних програм з української літератури, які

стосуються вивчення творчості Василя Стуса, на рівні старшої школи. Аналізуються навчальні матеріали, мета і завдання вивчення поезій поета на підлітковому етапі навчання, розкриваються різноманітні форми, методи та прийоми роботи з творчістю Василя Стуса на уроках української літератури в 11 класі. Висвітлюються інтерактивні підходи до вивчення поетичної спадщини, завдяки яким учні отримують можливість глибше зрозуміти та оцінити цінність його творчості.

У висновках будуть представлені результати дослідження відповідно до визначених завдань.

Апробація основних результатів кваліфікаційної роботи. Робота пройшла апробацію на таких конференціях:

1. V Міжнародна науково-практична конференція «Культуромовна особистість фахівця у XXI столітті (присвячена 300-річчю від дня народження Григорія Сковороди)». Тема доповіді: Рецепція ідеалу самотності Григорія Сковороди у творчості українських шестидесятників (Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, 9-10 грудня 2022 року, м. Суми).

2. Всеукраїнська науково-практична конференція молодих науковців і студентів «Сучасна освіта: перспективи розвитку», Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. 28 березня 2023 року, м. Чернігів. Тема доповіді – Осмислення феномену самотності: теоретико-методологічний аналіз.

3. Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Юність науки – 2023: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства», Національний університет «Чернігівська політехніка», 26-27 квітня 2023 р., тема доповіді – Феномен теми самотності у творчості Василя Стуса.

За темою дослідження надруковані тези:

Суліменко І. В. Осмислення феномену самотності: теоретико-методологічний аналіз // Матеріали Всеукраїнської

науково-практичної конференції молодих науковців та студентів (28 березня 2023 рр.). Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2023. 120 с. С.90-91.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОСМИСЛЕННЯ САМОТНОСТІ В ГУМАНІТАРНОМУ ДИСКУРСІ

1.1. Основні наукові підходи до вивчення самотності

Сучасна людина знаходиться у постійному русі соціальних, економічних і політичних змін, що вимагають складної психологічної адаптації. Попри постійний контакт і наявність великої кількості інформації, яка надходить до людини, вона все більше відчуває самотність у суспільному житті. Інтернет робить соціальний простір доступнішим, але самотність залишається поширеною проблемою. Кожна людина сприймає і переживає самотність в особистому контексті, виходячи зі своїх власних почуттів і сприйняття даного явища.

Самотність – це суб'єктивне відчуття, яке не залежить від фізичного оточення людини. Існують люди, які можуть відчувати себе задоволеними та несамотніми, незважаючи на те, що вони живуть самотньо. З іншого боку, існують люди, які постійно оточені іншими людьми та перебувають у центрі уваги, але все одно відчувають себе самотніми. Це відчуття свідчить про незадоволеність їхньою емоційною потребою в спілкуванні, яку не може задовольнити жодна інша форма комунікації [8, с. 328].

Людська природа включає не лише фізіологічні потреби, але і суттєву потребу у зв'язку з оточуючим світом для уникнення самотності. Ця потреба є не менш важливою, оскільки повне почуття самотності може викликати серйозні психічні розлади та має подібний вплив на людську духовність, як голод на фізичний організм. Прагнення до побутового зв'язку та соціальної взаємодії є вбудованим в людське буття і має велике значення для духовного розвитку та благополуччя людини [28, с. 86].

При аналізі самотності як психологічного явища, можна використовувати різні категорії для її тлумачення. По-перше, самотність може

бути розглянута як почуття, яке виникає у особистості через відчуття відмінності від інших людей, що призводить до психологічного бар'єру у спілкуванні, відчуття нерозуміння та неприйняття себе та іншими.

По-друге, самотність може бути розглянута як стан, у якому людина переживає втрату внутрішньої цілісності та гармонії зі світом. Це може проявлятися у порушенні балансу між бажаною якістю спілкування та реально досягнутою якістю.

По-третє, самотність може бути розглянута як процес, який полягає у поступовому порушенні здатності людини сприймати та реалізовувати існуючі в суспільстві норми, принципи та цінності в різних життєвих ситуаціях.

Використання цих категорій дозволяє узагальнити різні аспекти самотності та розкрити її різні виміри з психологічного погляду [28, с. 108]. Індивід може перебувати у фізичній самотності, але при цьому відчувати зв'язок з іншими людьми за допомогою спільних ідей, моральних цінностей та соціальних стандартів, що надає йому відчуття спільноти та «приналежності» до інших. З іншого боку, індивід може жити серед людей, але відчувати себе повністю ізольованим і морально самотнім. Така моральна самотність так само важко переживається, як і фізична.

Відчуття спільноти та «приналежності» до інших людей може виникати незалежно від фізичної присутності, основуючись на спільних цінностях та зв'язках. За відсутності таких зв'язків, людина може відчувати себе виключеною та віддаленою навіть у натовпі. Це підкреслює важливість емоційного та морального зв'язку для здоров'я та добробуту людини.

Таким чином, існує різниця між фізичною та моральною самотністю, причому обидва випадки можуть бути надзвичайно неприємними та важкими для індивіда. Важливо розуміти, що спілкування, зв'язки та взаємодія з іншими людьми, особливо на емоційному та моральному рівні, є важливими факторами для покращення як фізичного, так і психологічного благополуччя.

Самотність, насправді, є негативним і важким досвідом, який викликає страх. Зазвичай, коли людина залишається самотньою, вона відчуває загрозу своєму благополуччю. Але як тільки вона опиняється серед інших людей, страх поступово відступає. З цим пов'язано те, що частіше відчуття самотності переживає людина, тим частіше вона стикається з емоцією страху, яка проявляється у постійно збільшеному рівні тривожності, особливо впливаючи на серцево-судинну систему. Крім страху і тривоги, самотність, як складний комплекс емоцій та думок, часто включає також емоцію смутку [46, с. 55].

Самотність часто супроводжується депресивними та тривожними розладами, що викликаються переживанням емоцій смутку та страху. Відчуття самотності, як почуття, виникає через особисте сприйняття людиною своєї відмінності від інших, що призводить до психологічного бар'єру в спілкуванні, відчуття непорозуміння та неприйняття з боку інших людей. Самотність як процес передбачає поступову втрату особистістю здатності сприймати та реалізовувати в суспільстві наявні норми, принципи та цінності в різних життєвих ситуаціях. Цей процес призводить до втрати особистістю статусу активного суб'єкта соціального життя.

Самотність як ставлення передбачає неможливість особистості приймати світ як цінність сам по собі та формувати власну самоцінність. У цьому контексті індивід, аналізуючи свої взаємини з іншими людьми, не інтегрує себе в соціальний простір оточуючого середовища.

Більшість самотності супроводжує синдром уникнення або дистанціювання, які поширені у сучасному суспільстві. Ці синдроми можуть проявлятися через безпосередню ізоляцію від оточуючого середовища, що викликає внутрішній конфлікт між бажанням встановити близькі стосунки і уявним страхом невдачі в цих спробах. Також вони можуть проявлятися через соціальні фобії різного типу. Інший варіант – амбівалентний, коли існує багато поверхневих контактів, але відсутність справжніх близьких відносин, або початкове враження про активне залучення до спілкування, а потім

раптове відсторонення, що зводить нанівець значущість таких контактів [57, с. 34].

Обидва типи осіб, незалежно від того, чи це ті, хто виявляє уникнення або дистанціювання, чи ті, хто має багато поверхневих контактів, зазвичай усвідомлюють свою самотність, але часто не мають можливості змінити цю ситуацію протягом тривалого часу. Крім того, самотність є важливим фактором у формуванні та реалізації адиктивної поведінки. Ця поведінка, в свою чергу, містить риси самоагресії, що додатково погіршує стан особи та сприяє розвитку різноманітних психосоматичних захворювань.

Самотність, яка розглядається як життєва позиція, є свідомою відмовою від підтримки близьких стосунків з будь-ким. Людина відчужена не тільки від інших осіб, але й від світу загалом – його цінностей, ідеалів і норм. Стан самотності включає в себе втрату внутрішньої цілісності та неврегульованої гармонії зі світом, а також диспропорцію між бажаним і досягнутим рівнем соціального спілкування. Під самотністю розуміється психічний стан, в якому людина відчуває свою індивідуальність і нездатність або неохочу відчувати адекватну відповідь, прийняття і визнання себе іншими людьми [57, с. 35].

Людина потребує можливостей для ідентифікації з певною системою, яка керуватиме її життям, надасть йому сенс. В іншому випадку, вона заповниться сумнівами, що можуть призвести до паралічу її здатності діяти і існувати.

Згодом, неможливість періодично бути на самоті може призвести до психологічної втоми, напруження, роздратування та конфліктів між людьми. Отже, самотність як соціально-психологічний феномен є серйозною проблемою сучасного суспільства. Це життєва ситуація, в якій особистість відчуває недостатність спілкування та відсутність позитивних взаємин з оточуючими людьми.

Варто відзначити, що самотність не завжди супроводжується фактичною соціальною ізоляцією індивіда. На противагу психоаналітичному та феноменологічному підходу, де причиною самотності є сама людина,

представники соціальної психології покладають відповідальність за виникнення стану самотності на суспільство. Представниками цього напрямку є: К. Боумен, Д. Рісмен і Ф. Слейтер. У своїх дослідженнях Т.Бренан висунув гіпотезу про три сили, що ведуть до посилення самотності в сучасному суспільстві:

- 1) послаблення зв'язків у первинній групі;
- 2) збільшення сімейної мобільності;
- 3) збільшення соціальної мобільності [64, с. 15].

Автори Д. Рісмен і Ф. Слейтер співвідносять свій аналіз самотності з вивченням суспільства та одночасно досліджують здатність суспільства задовольняти потреби своїх членів. Вони стверджують, що люди перетворилися на особистостей, які орієнтуються на інших. Можна сказати, що Д. Рісмен і Ф. Слейтер не визначають самотність як нормальний чи аномальний стан, а розглядають її як рису людського характеру, яка є результатом соціальних сил і загальним показником, що характеризує суспільство.

Учений Б.Якубський наголошує на значенні розрізнення між вигаданою самотністю, яка використовується як захисний механізм для уникнення розв'язання життєвих проблем та прагнення до штучної єдності з іншими людьми, і справжньою самотністю, яка виникає внаслідок значних життєвих ситуацій, таких як народження, смерть, життєві зміни, трагедії, які людина переживає самотійно. Екзистенціалісти закликають людей подолати страх самотності і навчитися позитивно використовувати цей стан. Дослідник розглядає самотність більше як продуктивний, творчий стан людини, хоча він визнає, що самотність може мати й хворобливий ефект [65, с.66].

Дослідники У. Садлер і Т. Джонсон як представники міждисциплінарного підходу в книзі «Від самотності до аномії» визначають самотність як переживання, що викликає комплексне і гостре відчуття, що відображає певну форму самосвідомості та вказує на розкол основної реальної мережі відносин і зв'язків внутрішнього світу особистості [70, с.77].

Представники інтимного підходу вважають, що соціальні стосунки є важливими для досягнення реальних цілей індивіда. За їхнім уявленням, самотність пов'язана з відсутністю соціального партнера, який сприяв би досягненню цих цілей. Згідно з теоретико-системним підходом, самотність вважається механізмом зворотного зв'язку, який допомагає особистості або суспільству зберегти оптимальний рівень людських контактів. Хоча самотність розглядається як патологічний стан, вона також може мати корисні наслідки, що сприяють благополуччю індивіда або суспільства [42, с.268].

Теоретичний аналіз філософських і психологічних концепцій самотності дозволяє виділити й описати основні аспекти самотності:

- об'єктивна сторона самотності – це суспільні відносини і факти, що мають у певних умовах негативне забарвлення (аномія, відчуження, ізоляція);
- суб'єктивна сторона самотності (або – власне самотність) – переживання особистості, обумовлене порушенням її зв'язків з різними аспектами дійсності, незалежне від об'єктивних умов, і що має як позитивний, так і негативний потенціал;
- позитивний зміст самотності (самотність в такому контексті виступає ресурсом) – самотність є невід'ємною частиною становлення індивідуальності людини і, в цілому, процесу соціалізації. Реалізується в наступних його функціях: функція самопізнання; функція становлення саморегуляції; функція творчості й самовдосконалення; функція стабілізації психофізичного стану; функція захисту «я» людини від деструктивних зовнішніх впливів;
- негативний характер самотності (самотність як проблема) – порушує внутрішню цілісність особистості; самотність може бути механізмом психологічного захисту; веде до формування надочікувань і переоцінці вкладу іншої людини у власний розвиток.

Якщо ж провести зв'язок між різними аспектами самотності можна сказати про те, що за певних умов (усвідомлення самотності, активна позиція

по відношенню до неї, вмотивованість особистості) негативні прояви самотності можуть набувати позитивний характер.

Учений Т. Бреннан пише про те, що психологічно самотність є багатofакторним явищем як за змістом, так по вимірюванню і що самотність важко досліджувати, так як немає єдиної думки, що означає самотність, і кожне з напрямків в психології вкладає свій сенс [67, с.74].

Очевидно, що є велика різниця між вимушеною самотністю і самотністю людини, яка добровільно обрала вигнання; самотністю космонавта і самотністю ув'язненого; самотністю людей похилого віку, які пережили всіх рідних, і самотністю сиріт, нічого не знаючих про своїх родичів, близькихтощо, але сучасний світ загострив проблему в іншому аспекті.

Духовна самотність, яка в попередні епохи стосувалася в основному інтелектуально розвинених і творчо обдарованих людей, з початку ХХ століття стала набувати масового характеру. За певних умов, таких як свідоме сприйняття самотності, активна позиція по відношенню до неї та мотивація особистості, негативні прояви самотності можуть набувати позитивного характеру.

Згідно з Т. Бреннан, психологічна самотність є складним явищем з багатьма факторами, як щодо змісту, так і щодо вимірювання. Дослідження самотності ускладнене, оскільки немає однозначного визначення та кожен напрямок в психології надає йому власний сенс. Безумовно, існує значна різниця між примусовою самотністю і самотністю людини, яка добровільно обрала відчуження. Існує відмінність між самотністю космонавта та самотністю ув'язненого, а також між самотністю літніх людей, які втратили усіх близьких, і самотністю сиріт, які нічого не знають про своїх родичів тощо [с.7

Однак сучасний світ поставив проблему самотності в іншому аспекті. Духовна самотність, яка раніше стосувалася переважно інтелектуально розвинених і творчо обдарованих осіб, починаючи з ХХ століття набула

масового характеру. Сучасна людина активно прагне усамітнення, але водночас вона глибше відчуває самотність внаслідок недостатнього спілкування або нездатності висловити свої почуття. Більшість людей мають бажання поєднати усамітнення та близькість. Однак, найважливіше, наскільки вони здатні задовольнити ці потреби. Людина відчувається найкраще, коли може обирати між усамітненням і проведенням часу з іншими людьми в залежності від своїх бажань. Часто самотність для людини є добровільною і має глибокий внутрішній сенс, пов'язаний з професійною діяльністю, досягненням цілей, включаючи духовні. Така самотність приносить значну користь, оскільки дозволяє краще пізнати себе і свій внутрішній світ [60, с. 45].

Починаючи з найдавніших часів до сьогодення, в різних культурах і в різних філософських системах ми знаходимо різні форми самотності, різні форми ставлення до неї та її переживання.

Дослідниця О. Помазова [37] виділяє наступні форми самотності:

1. У різних племенах і народів спостерігаються обряди, ритуали, випробування і виховання, пов'язані зі самотністю. Ці практики допомагають людині зосередитися на собі, зрозуміти свою індивідуальність та відчути своє місце в родині і спільноті. Вони мають велике психологічне значення, сприяють осмисленню і усвідомленню себе. Водночас, індивід відокремлюється не як окрема особистість, а як представник свого роду, підкреслюючи значення спільного походження і зв'язку зі спільнотою.

2. Спостерігалися покарання, які полягали в вигнанні з роду, що призводило до самотності. Ці методи спрямовані на створення ситуації фізичної та психологічної ізоляції для індивіда. Проблема полягає в тому, що не просто засуджується вчинок індивіда, а сама його особистість. Цю ситуацію можна вважати повною особистісною самотністю.

3. Добровільне усамітнення окремої людини, коли вона свідомо віддаляється від земних справ, має на меті зосередженість усередині себе та подолання низьких інстинктів. Це сприяє розвитку особистості, формуванню

індивідуальної рефлексивності, збагаченню духовного світу та розвитку творчих здібностей [37, с.206].

Із описаних форм можна зробити висновок, що самотність може бути бажаною або вимушеною, супроводжуватися негативними переживаннями чи доставляти задоволення. Таким чином, проблема самотності є однією з найбільш парадоксальних серед інших суспільних, тому що практично неможливо провести грань між самотністю та спілкуванням, неможливо пережити самоту іншої людини, тому що у кожного самотність наповнена індивідуальним змістом.

1.2. Самотність у життєвому світі особистості: соціокультурний вимір

Самотність у житті особистості має значущий соціокультурний аспект. Вона впливає не лише на індивідуальний рівень щастя та задоволення, але й має глибокі соціальні та культурні наслідки. Контекст, в якому виникає самотність, може суттєво впливати на сприйняття, досвід та шляхи подолання цього стану.

Соціокультурні фактори, такі як сімейна структура, цінності, норми та очікування, міграційні процеси, технологічний розвиток і соціальні мережі, можуть впливати на почуття самотності. Наприклад, зміни в сімейній структурі, зростання кількості одиноких жителів та розлучень можуть призводити до збільшення почуття самотності. Культурні норми і стереотипи, пов'язані з соціальними взаєминами, самовизначенням та рольовими очікуваннями, також можуть впливати на сприйняття самотності [8, с.328].

Попри велику кількість досліджень проблеми відчуження з різних наукових підходів, варто відзначити, що ще не існує універсального методологічного підходу до трактування відчуження у зв'язку з екзистенційними проблемами людського життя. У зв'язку зі швидкою зміною історичного контексту з'являються нові форми відчуження, такі як

економічне, інформаційне, технологічне, культурно-історичне, морально-комунікаційне та інші, які виникають в умовах глобалізації.

Справді, у сучасному світі, який характеризується глобалізацією та широким застосуванням інформаційних технологій, існує складний баланс між розвитком комунікаційних засобів і виникненням нових форм обмежень свободи. Проблема відчуження і самотності виникає, коли зменшується або втрачається соціально-психологічна взаємодія особистості з оточуючими людьми та соціумом в цілому. Це може бути результатом зростаючої індивідуалізації, змін у структурі сімей та спілкування, впливу технологій на міжособистісні взаємодії, а також культурних та соціальних змін.

Феномен самотності є глибоким почуттям, яке виражає складну свідомість і розкол в основних соціальних та внутрішніх зв'язках особистості. Підхід Франкфуртської школи має велике значення для розуміння соціального відчуження та самотності. За цією науковою парадигмою соціальне відчуження індивіда розглядається не як «об'єктний протистояння» між людиною і суспільством, а як «відсутність протистояння та конфлікту в системі взаємодії між людиною і суспільством». Це підкреслює складний характер самотності і її вплив на взаємодію між особистістю і соціумом [8, с. 329].

Так, Г.Райбедюк в своєму дослідженні вказує на те, що результатом соціального відчуження та самотності є «нівелювання особистості» і «втрата суб'єктом своєї індивідуальної специфіки». Це означає, що внаслідок втрати активної взаємодії та соціальної підтримки, особистість може поступово втрачати свою унікальність та самотність. Самотність може призводити до затримки особистого розвитку та обмеження можливостей самореалізації. Отже, дослідження підкреслює важливість уникнення такого негативного впливу соціального відчуження та самотності на формування та розвиток особистості [39, с. 108].

Твердження, що відчуження індивіда від суспільства тягне за собою відчуження людини від своєї ідентичності, має свою обґрунтованість.

Ідентичність індивіда частково формується через спілкування та взаємодію з оточуючим світом, національною культурою, традиціями та звичаями. Якщо відбувається розрив у цих соціально-психологічних зв'язках, людина може почувати втрату своєї ідентичності та втратити зв'язок зі своїм «Я». Самотність може стати наслідком цього розриву, оскільки втрачається почуття приналежності до свого народу та національних особливостей.

Ці міркування підкріплюють припущення, що самотність і втрата ідентичності можуть бути взаємопов'язаними явищами, що виникають в результаті розриву соціально-психологічних зв'язків зі світом. Це підкреслює важливість збереження соціальної взаємодії та зв'язків з національною культурою для збереження ідентичності та психологічного благополуччя [5, с. 10].

Подолання самотності та відчуження може бути складним завданням, проте є кілька можливих шляхів для досягнення цього. Один з них полягає в розвитку соціальної орієнтації та навичок взаємодії з оточуючим світом. Це включає здатність сприймати та розуміти інших людей, активно залучатися до соціальних взаємодій та прагнути до спільної трансформації.

Гуманізація відносин між людьми на основі гармонізації соціальних зв'язків та розвитку релігії може бути одним з можливих шляхів до подолання самотності. Це передбачає прагнення до взаєморозуміння та зміцнення єдності між людьми. Релігійні практики можуть надати людині духовну підтримку, а також сприяти зміцненню зв'язку з оточуючими та розумінню свого місця у світі. Проте важливо зазначити, що кожна людина має власний шлях подолання самотності, і не існує універсального підходу, що властивий усім. Важливо враховувати індивідуальні потреби, цінності та контекст, в якому знаходиться кожна людина [37, с. 208].

Відчуття єдності та органічного зв'язку індивіда з соціумом може дійсно відігравати важливу роль у подоланні самотності. Розуміння існування широкого спектру зв'язків між індивідом і суспільством на різних рівнях

може допомогти збагатити почуття приналежності та покликання, а також сприяти підтримці соціальних взаємодій.

Однак, варто пам'ятати, що відчуття єдності не може бути примусово накладеним на індивіда. Воно має формуватися на основі взаємодії, взаєморозуміння та взаємовпливу між всіма членами суспільства. Відповідальність за становлення об'єднання індивіда зі світом лежить не лише на національній еліті, але і на кожній людині як активному учаснику суспільного життя.

Для досягнення цієї мети важливо підтримувати відкритий діалог, пропагувати цінності взаєморозуміння, толерантності та взаємовиручки, а також створювати сприятливі умови для взаємодії та співпраці. Колективна відповідальність усіх членів суспільства може сприяти формуванню гармонійного та злагодженого співжиття, що може вплинути на зниження почуття самотності та відчуження в індивіда [46, с. 58].

Погляд, що зміцнення відчуття єдності з суспільством та спрямування творчого потенціалу на збагачення соціуму є важливим аспектом у подоланні соціального відчуження та самотності, є цікавим і релевантним. Участь індивіда у процесі вироблення та прийняття рішень сприяє почуттю активної участі у соціальному житті і може допомогти відчути більшу покликаність та значущість своїх дій.

Залучення індивіда до прийняття рішень та участі у всіх сферах життя може сприяти формуванню почуття власної автономії, особистої відповідальності та соціальної активності. Важливо, щоб цей процес був відкритим, демократичним і враховував різноманітність думок, потреб та цінностей різних індивідів.

Однак, варто пам'ятати, що необхідність залучення індивіда до соціального процесу не повинна перетворюватись на примус або нав'язування. Важливо розуміти, що кожна особа має право на вибір та самоствердження. Подолання соціального відчуження та самотності вимагає

створення сприятливого середовища, де індивід може знайти своє місце та виявити свої таланти та потреби.

На думку дослідниці О.Гарновської, у суспільстві має відбутися перехід від монологічності до діалогічності, що є ефективним механізмом подолання соціального відчуження, залучення громадян до активної комунікативної діяльності, зміцнення суспільних зв'язків та духовної єдності [8, с. 329].

Погляд на конструктивний комунікативний процес і діалог як засоби подолання відчуженості та самотності є важливим і цінним. Комунікація, особливо в контексті взаємодії і розуміння, може створити можливості для людей відчувати себе включеними, почувати підтримку та розуміння з боку інших. Конструктивний діалог передбачає активне слухання, взаєморозуміння, визнання прав та гідності кожної сторони. Це сприяє побудові взаємної довіри, співпраці та розробці спільних рішень. В рамках такого діалогу людина має можливість висловити свої думки, емоції, досвід і почути погляди інших.

Спільнота, де розгортається конструктивний діалог, може створити атмосферу взаємодопомоги, співпереживання та взаєморозуміння. Це важливо для подолання відчуженості, почуття самотності та формування почуття єдності з іншими людьми. Проте, варто зазначити, що діалог та комунікація не є універсальними рішеннями для всіх проблем самотності та відчуження. Індивідуальні особливості, контекстуальні фактори та взаємодія з різними аспектами життя також впливають на процес подолання самотності [8, с.330].

Найчастіше люди використовують конформний тип поведінки як спосіб подолання самотності. Проте, за це потрібно платити втратою своєї особистості та індивідуальності. Щоб подолати самотність та зберегти свою індивідуальність, необхідно органічно прийняти навколишній світ та здійснити соціальне перетворення. Любов до соціуму та прагнення конструктивно розв'язувати суспільні проблеми є реальним шляхом подолання самотності. Е. Фромм підкреслює, що активна участь у

соціальному процесі дозволяє подолати причини самотності і безсилля. Тільки через соціальну активність та любов до людей людина може зміцнювати своє з'єднання з оточуючими [60, с. 45].

Дослідник Е. Фромм аналізує феномени соціального відчуження та самотності в контексті дослідження проблеми свободи. У своїй відомій праці «Втеча від свободи» він зазначає, що людство завжди прагнуло до психологічної свободи, незалежності та індивідуалізму. Однак, в той же час, сама свобода може сприяти відчуженості та ізоляції людини, навіть викликаючи у нього почуття страху та невпевненості [60, с. 50].

Розуміння соціокультурного виміру самотності є важливим для розробки ефективних стратегій попередження та протидії самотності в суспільстві. Врахування соціокультурних контекстів може допомогти створити підходи, спрямовані на підтримку соціальних зв'язків, відновлення спільнот та створення умов для задоволення потреб людей у позитивних і міцних взаєминах.

Філософ розглядає внутрішню та зовнішню свободу, досягнуту людиною, як здатність індивіда виражати і реалізовувати свою індивідуальність, володіти власним самокеруванням і приймати рішення незалежно від політичних і соціальних інституцій. Одночасно, він відзначає, що свобода також втілюється у принципах економічного лібералізму, розділенні церкви та держави, демократії та індивідуалізму у світоглядних позиціях.

Складається питання, наскільки здійснення індивідом своєї волі узгоджується з його природою. В цьому контексті психоаналітик робить спостереження, що свобода може бути спричиненою відсутністю залежності та соціально-психологічних зв'язків з суспільством і зовнішнім світом, але при цьому виникає питання про наявність почуття єдності з іншими суб'єктами діяльності [60, с. 51].

Варто відзначити, що разом із вродженим почуттям свободи, в кожного індивіда присутнє інстинктивне прагнення до єднання зовнішнього світу.

Роздумуючи над цим принципом, Е. Фромм приходиться до висновку, що це пояснюється двома протилежними та вродженими рисами характеру, які формуються під час соціалізації. Дослідник наголошує, що у характері людини природно закладено дві тенденції: прагнення до незалежності, індивідуальності та свободи, а також потреба в єдності з соціумом. Неможливо не погодитися з головним висновком, що кожен індивід за своєю природою є невід'ємною частиною соціуму, з яким людина ідентифікує себе, і без якого втрачає свої сутнісні характеристики.

Існує пряма залежність між фізичним і психологічним взаємозв'язком індивіда з соціумом та його здатністю реалізувати свої здібності та потенціал. Це дає людині можливість стати тим, ким вона призначена бути і розвинути свою творчість. Важливо зазначити, що стан повної самотності може призвести до негативних наслідків для психіки особистості. Це пояснюється тим, що відсутність можливості задовольнити внутрішню потребу індивіда у співпраці з соціумом, культурою, нацією та природою порушує рівновагу та гармонію.

Також Е. Фромм зауважує амбівалентність статусу особистості, з одного боку, що людина може бути фізично самотньою, але при цьому пов'язаною з якимись ідеями, моральними цінностями чи соціальними стандартами, і це даруватиме їй почуття спільності та єдності, а з іншого – індивід може фізично перебувати серед соціуму, зав'язувати контакти з іншими суб'єктами діяльності, проте через брак почуття єдності з ними бути самотнім [60, с.102].

Така самотність, що народжується через відсутність почуття єднання зі світом, пов'язаності з будь-якими цінностями та символами, Е. Фромм називає «моральною самотністю». Воно, з погляду, психологічно набагато болючіше, ніж фізичне: *«... моральне самотність таке ж нестерпне, як і фізичне, більше, фізичне самотність стає нестерпним лише тому випадку, коли вона тягне у себе і моральне самотність»*. Індивід може бути в ізоляції від соціуму, може бути позбавлений контактів із зовнішнім світом, проте,

відчуваючи з ним своє єднання, здатний знаходити в собі сили для фізичного буття [460, с. 106]. Е. Фромм звертає увагу, що, наприклад, релігія, почуття патріотизму та інші глибокі ідейні переконання *«рятують людини, якщо пов'язують його з іншими людьми, від найстрашнішого – ізоляції»*, тобто від відчуження, отже, і від самотності. І все ж таки без почуття єднання з навколишнім світом, без ідентифікації з певною нацією та її культурою фізична самота буде гнітючою.

Отже, з метою досягнення зовнішньої та внутрішньої свободи, індивід часто нехтує своєю потребою бути органічною частиною цілого – соціуму, нації, природи і відчувати єдність з ними. В результаті сучасна людина стає все більш незалежною від зовнішнього світу, але одночасно вона відчуває зростаючу ізолюваність, а це призводить до почуття безсилля та нікчемності.

Важливо зазначити, що в процесі соціальної діяльності індивід повинен відчувати органічний зв'язок із суспільством та його культурою, одночасно зберігаючи внутрішню та зовнішню свободу. Варто підкреслити, що справжня свобода людини проявляється не в відчуженому, відокремленому та егоїстичному способі існування, а, навпаки, у добровільній і природній єдності з соціумом. Індивід відчуває зв'язок з оточуючими, виявляє до них доброзичливі почуття і сприймає свободу як щось, що пронизує як психологічну, так і соціальну сфери.

Людина призначена для спільного життя з іншими в соціумі, але важливо утримувати свою індивідуальність і не дозволяти суспільству поглинати її. Реалізація природної потреби людини відчувати єднання з соціумом, нацією та природою може створити основу для подолання почуття самотності.

З вищезазначених міркувань, необхідно підкреслити актуальність суджень дослідника Дж.Олдс у тому, що у вимушених відносинах між людиною і навколишнім світом, у динамічній фізичної та психічної діяльності індивіда стосовно іншим суб'єктам і об'єктам відбувається становлення його ціннісних орієнтацій, його «Я». Тільки гуманістичні

переконання, цінності та ідеали, всупереч величезній різноманітності, здатні пов'язувати індивідів у єдине ціле, створювати соціальну єдність: *«Тільки на основі ціннісних переконань можуть будуватися власне людські відносини, які здатні об'єднувати людей у людські спільноти»* [68, с. 15].

У взаємозв'язку з вищезазначеними твердженнями особливої значущості набуває принципова позиція теоретика Д.Перлман: *«Самотності протистоїть соборність. Під соборністю можна розуміти поєднання людей навколо якоїсь ідеї»*. Однак ідея, як правило, належить одній людині, а решта членів суспільства – її споживачі, іноді вони – сліпі виконавці, які фанатично служать ідеї [69, с. 56].

У суспільстві, де домінує певна ідеологія, індивіду вказується на необхідність об'єднання та спільного життя відповідно до цієї ідеології. Але якщо ідеологія суперечить особистим переконанням індивіда, це може посилити почуття самотності та викликати екзистенційний вакуум. Як зазначає автор, для того щоб подолати самотність, необхідно протистояти тиску суспільства. Тільки вільна і самостійна людина, яка усвідомлює свою ідентичність, може свідомо ідентифікувати себе з певною соціальною групою, суспільством або нацією і подолати самотність [65, с. 58].

За таких умов індивід розширює сферу комунікативних зв'язків, зміцнює почуття духовної єдності відбувається з іншими, одночасно зберігаючи недоторканність свого «Я». Як зазначає О.Помазова, це *«такий спосіб єднання, у якому... самотність зникає, зберігаючи свободу самотності. Йдеться збереження свободи встановлення світогляду, і навіть стилю його вираження у тій чи іншій площині культури»* [37, с. 206].

На думку українського дослідника С.Б. Кримського [20] будь-яка сфера життєдіяльності людини має свою екзистенцію, або форму усвідомленого буття. Якщо сказати простіше, це категорії та поняття, що відображають характер буття людини в тій чи іншій сфері її життя.

У процесі аналізу соціокультурного контексту досліджуваної проблеми доведено, що лише людина, що нагромадила потенціал для подолання

відчуження, зможе відчутити та набути єднання з суспільством, *«іншими суб'єктами діяльності, створюючи тим самим умови для вирішення проблеми самотності»* [20, с. 20].

Різноманітність наукових підходів з цієї проблематики допускає тезу про «позитивну» самотність, що ставить її на службу творчого початку в людині, стверджуючи, що цей стан є необхідною умовою його інтелектуального саморозкриття.

Якщо короткочасне перебування у стані самотності здатне принести користь, надаючи можливість сконцентруватися на вирішенні конкретного завдання, то і індивіда, і творчу групу ізоляція від соціальних контактів на значний термін призводить до дезадаптації, зниження толерантності, шкоди ефективності постановки та вирішення завдань на благо соціокультурного суспільства. До однієї з найважливіших умов подолання самотності та соціальної відчуженості належить активна позиція суспільства щодо залучення особи до процесу вироблення та прийняття рішень, до діяльності у всіх сферах суспільного життя [20, с. 21].

Отже, аналізуючи різні аспекти соціокультурного виміру самотності, ми з'ясували, що це складне явище, яке може бути впливовим у формуванні та переживанні індивідуального досвіду людей. Самотність не обмежується лише внутрішнім почуттям, а впливає на різні сфери життя особистості. Соціокультурні чинники, такі як суспільство, культура, традиції та цінності, можуть суттєво впливати на сприйняття та досвід самотності. Дослідження образів самотності у різних культурних контекстах та літературних творах підкреслило універсальність цього явища, а також його унікальні риси у різних соціокультурних середовищах.

1.3. Концептуальний аналіз самотності: літературознавчий аспект

Тема самотності є однією з важливих та універсальних тем у літературі. Вона відображає внутрішній світ та почуття окремої особистості, яка

почувається відокремленою від оточуючого світу. У численних літературних творах самотність зображується як складний та мультифакторний стан. Герої часто відчують порожнечу, розчарування та відчуженість від суспільства або навіть від самого себе. Вони можуть шукати способи виходу з цього стану, шляхи знайти спільноту або знайти розуміння в своїх внутрішніх переживаннях [23, с. 140].

Література відображає різноманіття форм самотності – від фізичної ізольованості до емоційного відчуження. Вона дозволяє нам уявити та співпереживати з персонажами, які відчують самотність, та роздумати над значенням та природою міжособистісних зв'язків. Завдяки літературі ми отримуємо можливість зануритися в світ самотності, роздумати про нього та почути голоси тих, хто проходить цей шлях. Вона допомагає нам краще розуміти і відчувати глибину цього складного стану, а також відкриває шляхи до спільного вияву та подолання самотності, що робить її темою актуальною й сильно зворушливою для читачів.

Література дозволяє побачити самотність як універсальний аспект людського досвіду, який перетинає культурні та історичні межі. Вона викликає в емпатію та співчуття до героїв, які почуваються самотніми, і дає нам можливість відчувати їхні емоції та роздуми. Через слово і відображення реальності, література розширює розуміння самотності і допомагає знайти внутрішню силу та мудрість для подолання цього стану. Тема самотності у літературі також може слугувати каталізатором для рефлексії над власними почуттями і досвідом. Вона дає можливість поринути у світ героїв, їхніх думок, бажань та турбот, і заохочує розглядати власні взаємини та зв'язки. Читання про самотність може надихати розмірковувати про значення міжособистісного зв'язку, пошуки спільності та способи досягнення гармонії у відносинах з іншими людьми [28, с. 108].

Також варто зазначити, що література може бути не тільки засобом висвітлення проблеми самотності, але й джерелом надії та втіхи. У деяких творах герої, незважаючи на свою самотність, знаходять внутрішню силу та

способи знайти розуміння, спільноту або гармонію з природою. Такі твори можуть надихати читачів і дати їм позитивний вплив, підсилюючи віру в те, що самотність може бути подолана.

Загалом, література дарує можливість зануритися в світ самотності, сприяє розумінню та співпереживанню героїв, а також надає можливість для особистісного розвитку та роздумів над значенням міжособистісних зв'язків у нашому житті. Вона допомагає знайти сенс у самотності та шляхи до взаєморозуміння та зв'язку з іншими людьми, роблячи тему самотності важливою і цікавою для літературних творів та читачів.

Літературні твори часто показують, що самотність може бути як обтяжливим тягарем, так і причиною для роздумів та саморефлексії. Вона може викликати глибокі роздуми про людську природу, бажання досягти зв'язку з іншими та потребу в людській присутності [8, с. 329].

Тема самотності у світовій літературі створює можливості для глибокого роздуму про людський досвід та проблеми, з якими ми стикаємося у нашому житті. Літературні твори проникають у сутність самотності, допомагаючи розуміти, що це універсальне почуття, яке стосується кожного з нас, незалежно від культурних, соціальних чи індивідуальних контекстів. Вони викликають у нас співчуття, рефлексію та надію, розкриваючи можливості для знаходження способів подолання самотності та збуджуючи наші внутрішні потяги до зв'язку, розуміння та спільності.

Такі класичні твори, як «Одинокий самурай» Мішіми Мусакі, «Пан Тадеуш» Адама Міцкевича, «Великий Гетсбі» Френсіса Скотта Фіцджеральда, або «Сто років самотності» Габріеля Гарсія Маркеса, у своїх різних контекстах і стилях, розглядають тему самотності і запрошують читачів задуматися над цим універсальним почуттям. У класичних творах, таких як «Мобі Дік» Германа Мелвіла чи «Сонети до Лаури» Петрарки, самотність зображується як внутрішній конфлікт, втрати, туга та розчарування. Ці твори глибоко проникають у психологічну сферу героїв,

викривають їхні найсуттєвіші почуття та думки, розкриваючи неловиму есенцію самотності.

Існують також твори, де самотність є необхідним елементом для особистісного зростання та самопізнання. Наприклад, у «Джейн Ейр» Шарлотти Бронте чи «Пані Даллоуей» Вірджинії Вульф героїні знаходять у самотності простір для саморефлексії, розвитку своєї особистості та здатність до незалежності.

Самотність у світовій літературі також може бути зображена як відчуженість від суспільства чи навколишнього середовища. У «Процесі» Франца Кафки чи «Великому Гетсбі» Френсіса Скотта Фіцджеральда герої почувуються відокремленими від оточуючого світу, зіткнення зі складними соціальними структурами та непорозумінням спонукають їх до відчуття безперспективності та самотності [28, с. 85].

Також варто відзначити, що самотність може бути представлена як фізична відокремленість, коли герої опиняються у незвичайних або віддалених місцях. Література різних культур відображає різноманітність вираження самотності. В азіатській літературі, наприклад, в Хайку або художніх творах Кавабати Ясунарі, самотність може бути зображена через мінімалістичність та природні образи, витісняючи емоційне напруження. У латиноамериканській літературі, такій як «Сто років самотності» Габріеля Гарсія Маркеса, самотність висвітлюється як колективне переживання, що відображає глибокі соціокультурні взаємозв'язки та історичні події [66, с. 59].

Тема самотності власне в українській літературі виступає як суттєвий елемент, що відображає психологічний вимір та емоційний стан героїв, їх пошуки, страждання та інтелектуальні роздуми. Ця тема сприяє розкриттю внутрішнього світу літературних персонажів та виявленню їхніх емоційних переживань у контексті самотності.

Самотність української літератури розуміється як почуття відокремленості, втрати зв'язку зі суспільством та прагнення до встановлення особистих інтелектуальних та емоційних зв'язків. Це відчуття

співвідноситься з внутрішніми пошуками, роздумами та проблемами героїв, які виражають їхню незадоволеність, саморефлексію та бажання знайти розуміння та гармонію у своєму житті. Тема самотності української літератури неодмінно впливає на психологічний портрет героїв і допомагає розкрити їхню внутрішню сутність, болісні переживання та пошуки сенсу у світі. Вона відображається через страждання, роздуми та інтелектуальні процеси, що сприяють формуванню багатогранної характеристики героїв та вираженню їхнього внутрішнього життя [66, с. 69].

Українські класики, такі як Тарас Шевченко, Іван Франко та Леся Українка, висвітлювали самотність як результат соціальної, національної та історичної дійсності. У творах Тараса Шевченка, наприклад, самотність виражає втрату рідної землі, розчарування у суспільстві та тугу за свободою. Іван Франко у своїх творах змальовує самотність як почуття відокремленості та болю за соціальну нерівність. Леся Українка у своїх поезіях розкриває самотність як невимовну тугу за коханою людиною, за справедливістю та вищими ідеалами.

Твори Оксани Забужко, Сергія Жадана, Ірини Цюпи відображають пошуки індивідуальності, саморозкриття та стик зі складними реаліями сучасного світу. Вони висвітлюють самотність як наслідок постійних змін у суспільстві, кризу цінностей та пошуки власного місця у світі.

Також варто зазначити, що українська література багато уваги приділяє самотності жінок. Твори Олени Пчілки, Лесі Горової та інших авторок засвідчують самотність як наслідок соціальних та культурних обмежень, дискримінації та нерівності. Вони висвітлюють внутрішній світ героїнь, їхні мрії, бажання та боротьбу за самовизначення та незалежність.

Тема самотності в українській літературі розкривається через різні контексти – національний, соціальний, гендерний, особистісний. Вона стимулює читачів до роздумів про значення людських зв'язків, пошуку внутрішньої гармонії та розвитку особистості. Літературні твори надихають

нас бачити світ очима самотніх героїв, відчувати їхні болі, роздуми та надії, а також знайти спільність та способи подолання самотності [25, с. 110].

Ці контексти впливають на спосіб розкриття самотності у літературних творах та сприяють більш глибокому розумінню цього феномена.

Національний контекст відображається через почуття самотності, пов'язані з національною та культурною ідентичністю. В українській літературі такі твори, як «Катерина» Тараса Шевченка або «Захар Беркут» Івана Франка, виражають почуття відокремленості українського народу, його болісні переживання через історичні події та прагнення до національного визволення.

Соціальний контекст розкриває вплив соціального середовища на самотність героїв. Літературні твори, які зосереджуються на соціальних проблемах, наприклад «Кайдашева сім'я» Григорія Квітки-Основ'яненка або «Маруся» Івана Нечуя-Левицького, розкривають самотність, викликану бідністю, класовою нерівністю та соціальними обмеженнями.

Особистісний контекст розкриває самотність через внутрішній світ та особисті почуття героїв. Це можуть бути твори, які зосереджуються на внутрішньому пошуку, саморефлексії та роздумах героїв, які проникають у світ внутрішніх переживань та почуттів героїв.

Отже, тема самотності у світовій літературі виражає глибокі універсальні почуття та досвід, що перетинають культурні, соціальні та історичні межі. Вона надихає читачів до саморефлексії, роздумів та співчуття. Література дає можливість почути голоси самотніх героїв, відчувати їхні болі та пошуки, а також знайти взаєморозуміння і надію в контексті людського буття. В українській літературі тема самотності розкривається через різні контексти, які включають національний, соціальний, гендерний та особистісний аспекти. Ці контексти допомагають розширити розуміння самотності у літературних творах та висвітлити її різні аспекти, які сприяють більш глибокому аналізу та осмисленню цього важливого феномена.

Висновки до розділу I

1. Вивчення самотності є складним і мультидисциплінарним процесом, який привертає увагу вчених з різних галузей. Основні наукові підходи до дослідження самотності включають психологічний, соціологічний, біологічний та культурологічний підходи. Психологічний підхід розглядає самотність як особистісну характеристику, соціологічний – як соціальний феномен, біологічний – як результат фізіологічних та нейробіологічних механізмів, а культурологічний – як вплив культурних норм і стереотипів. Ці підходи сприяють розумінню самотності та розвитку стратегій протидії їй, що можуть покращити якість життя.

2. Самотність у життєвому світі особистості має важливий соціокультурний вимір. Ця тема відображає вплив соціального та культурного контексту на почуття самотності та зв'язків між людьми. Розуміння соціокультурних факторів, які спричиняють самотність, є важливим кроком у розвитку стратегій та підходів до подолання цього стану.

3. Концептуальний аналіз самотності з літературознавчого аспекту є важливим дослідженням, яке допомагає розкрити глибинні ідеї та символіку, пов'язану з цією темою у літературних творах. Аналізуючи способи вираження самотності, її причини та наслідки в літературі, ми можемо розуміти її універсальний характер і відтворювати широкий спектр людських емоцій та досвідів. Концептуальний аналіз самотності в літературознавстві допомагає виявити тематичні зв'язки, пов'язані з самотністю, та їх роль у формуванні літературних творів. Цей підхід дозволяє розкрити різні аспекти самотності, такі як внутрішній конфлікт, відчуженість від суспільства, фізична відокремленість та інші, які збагачують інтерпретацію та розуміння літературних текстів.

РОЗДІЛ II

САМОТНІСТЬ ЯК СВОБОДА ХУДОЖНЬОГО ВИБОРУ В ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА

2.1. Літературний внесок Василя Стуса та його вплив на культурний контекст України в другій половині XX століття

Поезія В. Стуса має глибокий характер, багатий на внутрішні роздуми, спрямований на сприйнятливого читача, і відзначається здатністю проникнути в усі аспекти життя. Серед різноманітності тематичних відтінків, особливу увагу заслуговує мотив ілюзорності життя, що відображений у поезії В. Стуса. Відчуття відокремленості від суспільства надає ліричному герою відчуття чужості, а його взаємодія з навколишнім світом відбувається через внутрішні роздуми.

Радянська літературна критика вибудувала стандартні шаблони, відомі як «академічна біографія», однак долі письменників, що перебували в українській діаспорі або виступали як дисиденти, явно не вписувалися в традиційні уявлення про літературну біографію. Це пояснюється впливом національної ідеї та активної боротьби за незалежність особистості та держави, спрямованої на Україну [24, с. 225].

Сучасна біографія Василя Стуса лишається глибоко не дослідженою, особливо через злиття в ній національної ідеї з вишуканою художньою формою втілення, яка відкрита до впливу глобальних художніх процесів. Саме такий симбіоз зумовив створення творів В. Стуса, що відзеркалювали духовне життя українського народу, незважаючи на обмеження влади, і здатні були відзначити себе на літературному етапі починаючи з 60-х років XX століття, ширячи межі свого часу та здобуваючи глобальне визнання. Відзначаючи це, В. Моренець зазначив: *«Великий поет не шукає національного, він творить його»* [26, с. 97].

Василь Стус об'єднав у собі спокійну мудрість селянського світу і буйну анімічність, характерну для донбаського регіону, яку виражали анархічні настрої та відчайдушність. На думку Дмитра Стуса, життєва позиція Василя Стуса з'явилась з його юнацького та дитячого протесту проти несправедливості, знущань над батьками, і ця позиція стала глибше визріватися в середині 1960-х років [17, с. 62].

Розмірковуючи про формування ключових аспектів особистості свого батька, яке почало відбуватися ще в період його шкільних років, Дмитро Стус основною та визначальною означає зверненість Василя Стуса до світової культури, *«яка все більше здавалася йому такою собі зоною справжності і єдності світу...»* [17, с. 73].

Між 1954 та 1959 роками Василь Стус здобував освіту в Сталінському педагогічному інституті, обираючи спеціальність «Українська мова та література». В його групі він був наймолодшим студентом. Стус самостійно вивчав латинську мову та добре опанував німецьку. Він завжди відповідав виключно українською мовою, заявляючи свою прив'язаність до «мови своєї матері», як він висловлювався перед своїми близькими друзями. Після завершення навчання Василь Стус працював вчителем у Таужнянській середній школі Гайворонського району Кіровоградської області.

Після успішного завершення Сталінського педагогічного інституту, Василь Стус взяв на себе роль вчителя в селі Горлівка на Кіровоградщині, де він власноруч спостерігав розповсюдження процесу русифікації, що ширився в Центральній Україні. Заради зупинки цього обурливого явища, він звернувся до А. Малишка, відомого поета старшого покоління, і просив про спільні зусилля.

Протягом періоду з 1951 до 1963 року, А. Малишко обіймав посаду депутата Верховної Ради України, відзначався відкритою критикою в адресу політиків Молотова, Кагановича та Маленкова. Ця смілива громадянська позиція здобула довіру молодого покоління. Василь Стус прагнув приєднатися до цього активного діяча, бажав боротися проти духовної агонії

свого народу, готовий віддати за це власне життя: *«...Я вважаю, що доля Донбасу – це майбутня доля України, коли будуть одні солов'їні пісні... Зрозумійте мене в моєму горі, бо я чую прокляття віків, чую, бездіяльний, свій гріх перед землею, перед народом, перед історією»* [41, с. 58].

Поетові слова віддавалися у його діях, і невдовзі він розплатився за свій активний опір, втративши життя.

У період з 1959 до 1961 року Василь відбував військову службу у складі Радянської армії. Також в цей період він займався роботою на підземній шахті «Октябрьская» у Донецьку, працював як літературний редактор газети «Соціалістичний Донбас». У 1963 році Василь Стус став аспірантом Інституту літератури імені Тараса Шевченка Академії наук Української РСР, де вивчав теорію літератури. Після цього він переїхав до Києва.

Відсутність адаптаційних навичок у Василя Стуса була результатом його чесності та нездатності стримувати почуття, особливо коли його душу надто сильно охоплював біль через імперський геноцид над українською культурою. Усе це свідчило про високий рівень його національної самоідентичності. Під час навчання в аспірантурі Інституту літератури імені Тараса Шевченка в Києві, Василь Стус був обізнаний з тим, що влада забороняла проведення літературних вечорів, на які післяцензурні письменники вже влаштовувалися без дозволу від Спілки письменників. Там виступали тоді маловідомі серед широкої аудиторії поети Київської школи, чиє міфологічне бачення світу ставало естетичною опозицією до системи. Серед таких виступали Василь Рубан, Віктор Кордун, Михайло Григорів [3, с. 58].

У 1964 році Василь Стус передає свою першу поетичну збірку під назвою «Круговерть» до видавництва «Молодь». Але вже у 1965 році, одразу після виступу в кінотеатрі «Україна», збірку вилучено й її набір було розсипано. 4 вересня 1965 року поет виступив в київському кінотеатрі «Україна» з протестом проти серпневих арештів української інтелігенції, а 20 вересня 1965 року його виключили з аспірантури Інституту літератури імені

Тараса Шевченка за «систематичне порушення норм поведінки аспірантів та співробітників наукового закладу», яке включало його виступ в кінотеатрі «Україна».

Василь Стус спершу працює в будівельній бригаді, а потім займає посаду кочегара в Українському науково-дослідному інституті садівництва, розташованому в Феюфанії під Києвом. Під час цього періоду він укладає шлюб з Валентиною Попелюх. Наступного року він спочатку працює молодшим науковим співробітником, а згодом стає старшим науковим співробітником Центрального державного історичного архіву УРСР. Пізніше змушений покинути цю посаду з вимогою звільнитися, зберігши «традиційне» формулювання: «звільнений за власним бажанням». З 1966 року до моменту його арешту Василь Стус працює старшим інженером у відділі технічної інформації проектно-конструкторського бюро Міністерства промисловості будівельних матеріалів Києва, а пізніше він переходить на посаду старшого інженера в проектно-технологічному об'єднанні [3, с. 62].

В другому десятилітті 1970-х років брюссельське видавництво «Зимові дерева» випустило другу збірку поета, під назвою «Зимові дерева» (у 1968 році Василь Стус надіслав рукопис цієї книги до видавництва «Радянський письменник», але з усвідомленням відсутності шансів на її офіційне видання в СРСР, вирішив передати рукопис за кордон). Факт того, що книга була опублікована за межами країни, особливо обурило суддів під час судового процесу над В. Стусом у 1972 році.

Також у 1970 році Василь Стус випустив свою третю експериментальну поетичну книгу «Веселий цвинтар» у формі самвидаву.

У 15 листопада 1971 року, до Дмитрикового п'ятиріччя, Валентина і Василь Стус прийняли в гості видатних особистостей, таких як В'ячеслав Чорновіл, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Іван Світличний... Ймовірно, цей факт зібрання найвидатніших представників шістдесятників кінцево переконав владу у «небезпеці» Василя Стуса.

У 12 січня 1972 року поета вперше арештували. Після цього, 7 вересня 1972 року, відбувся судовий процес, під час якого Василя Стуса було засуджено до п'яти років ув'язнення та трьох років заслання згідно з вироком.

Починаючи з 5 березня 1977 року, поет був висланий до селища імені Матросова в Тенькінському районі Магаданської області. Тут він працював як «учень проходчика гірської підземної ділянки» і машиніст скрепера на рудні ім. Матросова, що входило до об'єднання «Севервостокзолото» [2, с. 44].

У 1979 році він повернувся до Києва та приєднався до Української Гельсінської групи захисту прав людини. З жовтня того самого року на Василя Стуса було накладено адміністративний нагляд. В період з 1971 до 1980 року В. Стус завершив підготовку до друку кількох варіантів своєї збірки «Палімпсести». У 1985 році Г. Белль номінував Стуса на здобуття Нобелівської премії за цю книгу, а вперше вона була видана окремим виданням в 1986 році у видавництві «Сучасність».

У травні 1980 року Василя Стуса знову заарештували. Його визнали особливо небезпечним рецидивістом, і в вересні його було засуджено до 10 років примусових робіт та 5 років заслання. Він відмовився від адвоката, призначеного для нього, Віктора Медведчука, і намагався самотійно захищати свої права. Це призвело до того, що Стуса вивели з судової зали, і вирок був оголошений без його присутності. Свідчення щодо методів захисту, що були застосовані Медведчуком, відображено у «Хроніці текущих подій», де зазначено: *«Адвокат у своєму виступі висловив думку, що всі правопорушення Стуса заслуговують покарання, але він закликає звернути увагу на той факт, що Стус, працюючи у 1979-1980 роках на підприємствах Києва, виконував встановлену норму. Крім цього, було зазначено, що він пройшов тяжку операцію на шлунку. Після промови адвоката засідання суду було призупинено. 2 жовтня засідання розпочалося безпосередньо з оголошення вироку (таким чином, Стусу було позбавлене його законного права на «останнє слово»).»*

Збірку Стуса, що містила близько 300 віршів, було знищено табірними наглядачами. У відповідь на жорстоке поводження адміністрації табору з політв'язнями, він багато разів оголошував голодування як форму протесту. В січні 1983 року його помістили у камеру-одиночку за те, що він передав зошит з віршами на свободу. 28 серпня 1985 року Стуса відправили до карцеру. Це діяло поза режимом, але офіційна причина згідно зі свідченнями співв'язнів була наклепом. У знак протесту Стус оголосив безстрокове сухе голодування [9, с. 5].

Вночі з 3 на 4 вересня Василь Стус помер, імовірно, від переохолодження. Офіційно було оголошено, що причиною смерті була зупинка серця. Тіло Стуса було поховане в безіменній могилі на цвинтарі табору. Його товариш по цьому тяжкому шляху, колишній політв'язень Василь Овсієнко, навіть висловив припущення, що загибель Стуса може бути наслідком умисного побиття карцерними охоронцями, що, можливо, було сплановане й організоване наглядачами.

Попри надзвичайно не вигідні умови для творчості, в творчому спадку Василя Стуса, як він зазначав, лежить великий обсяг робіт, незважаючи на те, що *«легше було написати, аніж зберегти»*. Поет запропонував видавництву «Радянський письменник» свою першу збірку «Зимові дерева» наприкінці 60-х років. Ця збірка відтворює атмосферу того періоду з глибоким осмисленням болючих національних питань і прагненням увійти у визвольні традиції української культури. Незважаючи на позитивні рецензії від Івана Драча та Євгена Адельгейма, збірка так і не побачила світла, оскільки ім'я Стуса було тоді вже під заборонаю.

У 1970 році, зі свідомістю відсутності можливості для публікації, Василь Стус приготував до випуску свою третю поетичну збірку під влучною назвою «Веселий цвинтар». Ця збірка виступила своєрідним поетичним репортажем із «цвинтаря розстріляних ілюзій», як сказав Володимир Симоненко. Вірші для збірки відібрані з періоду 1968-1970 років, і завершують її вірші, що вшановують пам'ять художниці Алли Горської, яку

вбили представники радянських спецслужб. Збірка пронизана передчуттям неминучого Голгофи, готовністю залишитися незламним лицарем самого себе у відповідь на тиск, і не розпоршитися «на себе та страх», як це відображено у вірші «Еволюція поета». Водночас, вона випромінює відсутність цвинтарного настрою і відчуття супротиву.

Отже, на сьогодні відомо 5 збірок віршів: «Круговерть», видана 1965 року, «Зимові дерева» – 1970 року, «Веселий цвинтар» – 1971 року, «Час творчості / Dichtenzeit» – 1972 року і «Палімпсести» 1971-1977 року, опублікована 1986, «Свіча в свічаді» видана 1977 року за кордоном.

2.2. Своєрідність теми самотності у творах Василя Стуса

Василь Стус входить до генерації шістдесятників, чий інтелектуальний підхід до творчості був визначений глибинним філософським змістом, насиченістю думки та обрядженим історичною пам'яттю, нерушимими християнськими етичними принципами. На жаль, цей відривний період був обмеженим, оскільки система не терпіла світоглядних альтернатив, які загрожували її існуванню. Убезпечити себе від абсолютного диктату влади та зберегти внутрішню свободу було можливим лише шляхом «втечі у себе», фокусуєчись на власному бутті. Врешті-решт, для багатьох інтелектуалів «шістдесятницького» покоління ця «внутрішня втеча» стала необхідним способом існування в тоталітарному стані, особливо в обставинах політичних ув'язнень та загрози неволі [2, с. 44].

Літературна творчість В. Стуса відображає тісний зв'язок його світогляду з екзистенціальною філософією, і містить в собі глибокий матеріал для діалогу з цією думкою. Його спрямованість до індивідуально насиченого існування, протистояння безособовому, протест проти однорідності, жага до свободи, яка повинна реалізовуватися у вигляді життєвих ситуацій, невинна боротьба з абсурдом, в якій треба неодноразово розпочинати спочатку – ці теми займали поета. Лірика В. Стуса демонструє високий рівень

екзистенційного філософування, і це є наслідком його належності до покоління шістдесятників та впливу довгих років життя в ув'язненні.

Поети різних епох і культур роздумували над поняттям «творчої тиші»: теологи вбачають у «абсолютному мовчанні» оточення «абсолютної темряви», «абсолютна тиша» є обстановкою для тих «несказаних слів», які згадував Володимир Свідзінський [19, с.93]. У Василя Стуса потреба у «творчій тиші» проголошена явно, як у його листах та літературно-критичних текстах, так і в образному контексті його поезії. Маніфестації бажання до самотнього спокою, образи самотніх прогулянок яскраво проявляються в його ранній ліриці, зокрема в есе, що припадає на кінець 1960-х – початок 1970-х років:

*Вийдеш у самоту:
в ліс,
до ставка,
в натовпі вулиці –
вірші навколо тебе
гудуть, мов джмелі,
тільки немає змоги
зупинитися і
бодай одного впіймати.*

Найяскравіше у Стусовій поезії протягом періоду, коли він працював над збіркою «Час творчості», розкриваються образи тиші й усамітнення. На це особливо вказав один із перших уважних читачів цієї збірки, Костянтин Москалець [1], зокрема, виділивши значущий вірш «*О Боже, тиши дай! О Боже, тиши!*». Ці образи знаходять своє віддзеркалення в численних віршах зі збірки, у майстерному поетичному перетворенні простору слідчого ізолятора на ідеальний простір для творчості:

*Аж ось воно, блаженство самоти
й розкоші спокою – на всю планету.
І стільки сили додалось поету,*

і стільки дум, і стільки висоти!

Додамо, що тиша є одним із найвиразніших образів збірки, на що вказує розмаїття прикметників, які поет вживає щодо тиші: *гробова, первозданна, світова, відьомська, кам'яна, обб'рякла*, і, зрештою, улюблене Стусове – *тиша тиш*.

Не тему «блаженства самоти» та ізоляція як «перевага» ув'язнення (за визначенням самого поета) звертає увагу М. Коцюбинська [23, с.140]. У своєму дослідженні вона акцентує увагу на особливому відношенні Василя Стуса до самотності та відокремленості. Він визнає, що Рільке найкраще би міг творити в умовах ув'язнення. Цю думку підкреслює в листі до дружини Валентини Попелюх, відправивши їй вірш «Гойдається вечора зламана віть» («бур'яни варіантів», «хачі варіантів») та розглядаючи різні варіанти цього вірша. Він висловлює прагнення до тиші, яка б дозволила йому зосередитися на творчості. У листах до А. Горбач і до своєї дружини, написаних через два тижні, Стус продовжує повертатися до цієї теми. Він пише про бажання орендувати кімнату в селі, де знайде тишу для написання віршів та відчужує «колимську атмосферу», сприятливу для творчості.

У «новорічному» листі (від 31.12 – 01.01.1978) до своїх рідних та друзів з місця заслання, поет відкриває своє почуття, зізнавшись, що тут йому ще не вистачає тієї «самоти і тиші – такої сильної, яку я відчував перед цим роком – у грубій келії ізолятору». Через пів року, у травні 1978 року, в листі до Ірини Калинець, Стус повторює свою думку про усамітнення як важливу передумову для творчості: *«А вірші повільно складаються й будуть складатися. Нехай же, Боже, з'явиться спокій келії!»* Образ келії (камери) неодноразово виникає і в його в'язничних віршах, і в листах. Цей образ найчастіше пов'язаний з мотивом тиші та самотності, а так само яскраво виявляється в цих листах. Один із виразних прикладів цього мотиву зустрічається у вірші «Бальзаку, заздри: ось вона, сутана», який також входить до збірки «Час творчості» [22, с.346].

Проте мотив «тиші» як духовного «затишку» у Василя Стуса виникав задовго до його ув'язнення. Вже в 1966 році, у своїй статті «Серед грому і тиші», присвяченій творчості Василя Симоненка та його дебютній збірці «Тиша і грім» (1962), Василь Стус виразно висловлює цю ідею: *«Для етичної гігієни поета вкрай важливі години 'тиші', які дозволяють йому відновлюватися та переосмислювати себе»*. Проте, варто звернути увагу не лише на саму необхідність усамітнення, а й на значущість «етичної гігієни». Далі в статті автор розкриває, які поняття становлять цей «етичний кодекс»: *«Це є шлях до внутрішнього усвідомлення завдань, таких як особистість і народ, рідна земля, Україна, чесність, покарання, справедливість, світ, а також невизначеність буття»* [21, с. 26].

У збірці «Зимові дерева» Василя Стуса вирізняється гірка самотність ліричного героя, який замислюється над виглядом обманливого земного існування. Поет наповнює лірику глибоким відчуттям драматичних переживань. За словами Є. Адельгейм, *«на протязі збірки проходить головна тема – Людина і Людство, зі стислішим аспектом «я» і оточуючі мене люди»* [1]. Відповідно до народної традиції, поет вплітає сезони року у метафоричне відображення віку ліричного героя. Останній доживає своє життя на хвилях вічної нескінченності: *«Здається, що я завжди живу. // Мов у сні було моє дитинство»* [1]. Ця паралель розкриває враження про шкивдкоплинність людського життя.

Скороминучість життя сприймається як його ілюзія: *«Неначе в казці я пройшов цей вік, // І мій вінок, де квітло двадцять весен, // Вже пожовк, осипався, опав»*. Лише дитина може справжньо насолоджуватися світом, без думок про мету життя та його невпинні турботи. Поет акцентує на внутрішній чистоті дитячої душі, використовуючи образ квітучого вінка. У юності життя сприймається подібно до бурхливого моря, в якому все ворухиться, бурхливо пульсує й змінюється. Спогади про дитинство уособлюються як миті митьки, що назавжди увійшла в серце й заволоділа

ним: «... *І забутим ранком човном // безвесельним замріявся світ. // Вода застигла. Сонце затремтіло. // Дитинство загубилось серед дня*» [54].

Образ життєвого моря, навіяний естетикою бароко, символізує переплетення відмінностей у погляді на світ, який зазнає змін у сприйнятті ліричним героєм, неспроможним віднайти своє місце у цьому складному світі. Дитяча радість і щастя, що колись були такими відчутними, залишилися в минулому. Спогади «*забатожили, завирували, пролились*». Сум за загубленим дитинством сповнює ліричного героя смутком : «... *і поплила із горла гіркота*» [54].

Весна, як і юність збуджує нові бажання в душі: «*Весна на кригу і від берегів – // На течію, на вир, на чорторії // Весна правує серцем як веслом*» [54]. Так само, як ліричний герой у збірці Г. Сковороди, Василь Стус вирушає у подорож по бурхливому морю життя, яке повне спокус. Він поспішає до вирію, до чорторії, прагнучи розібратися у непередбачуваних хвилях.

У умовах, в яких Василь Стус живе «в тоталітарному суспільстві», відсутності справжньої української держави, його увага сфокусована на «бутті людини в умовах колоніальної агресії» [48, с. 439], а отже, в умовах обмеженості та самотності. Таке існування викликає трагічний відчуття марності життя, його абсурдності. Відтак, В. Стус моделює світ у вірші «*Отак живу: як мавпа серед мавп...*».

Внутрішній світ поета надзвичайно складний, вимагаючи від нього напружених вольових зусиль для подолання внутрішнього відчуття, для дії в умовах абсурдного простору, де він відчуває приреченість на постійний бій «*об тверді камінні мури, / як їхній раб, як раб, як нищий раб*» [54, с. 14]. У цьому просторі «*сказатись легше, аніж бути собою*» [54, с. 14], бо факт біологічного існування ще не є життям. Відчай виникає тоді, коли розум, який діє як «сліпорожденний», наповнює людину відчуттям, що вона всього лише «кавалок муки» і страхом перед марністю її зусиль у подоланні байдужості та безглуздя зовнішнього світу.

Вірш «Потоки» можна розглядати як внутрішню історію людської душі, де розгортаються внутрішні роздуми, поривання і прагнення особистості. Він виражає бажання розібратися в самому собі, зробити свого роду підсумок усього, що було вже зроблено, і зрозуміти, який шлях вибрати надалі. Ці глибоко драматичні переживання виникають через усвідомлення змінності власного «Я». Людина відчуває особисту відповідальність за пошуки сенсу життя і за вибір свого життєвого шляху. Ці почуття і переживання поета постійно відбиваються на долі його рідної країни. Можливо, деякі можуть заперечити, що екзистенціалізм у літературі трактують як «певну конструкцію людської долі і сенсу життя» без врахування національної приналежності, але насправді це не так.

Проте екзистенціальні духовні пошуки в Україні взаємодіяли з унікальною специфікою національного буття, і, отже, ми можемо погодитися з думкою Ю. Бондаренка, який вважає, що українські митці володіють здатністю «перебувати в силовому полі національного» [4, с. 69]. «Я» поета, у своєму прагненні знайти відповіді на питання, що турбують його, звертається до вищої сили: чому життя, яке колись «ясно починалось» [4, с. 18], перетворилося потім на муку, на трагедію, на «болі самозречення в хвилину, / коли я став вже самим собою?» [4, с. 20].

Перетворення внутрішніх переживань на виклики проблеми, що виражаються в дискурсивному контексті, розкривають трагічний погляд поета не лише на життя окремої особистості, а й на майбутнє нашої нації. Віра в можливість досягнення вищого стану, який передбачає зруйнування нещирості реальної дійсності, здається поетові недосяжною «тут» і «зараз». Екзистенційний стан, який описується у вірші, супроводжується відчуттям відчуження та самотності.

*Десятою дорогою обходить
тебе життя. Покишений в обозі
себе – колишнього, сиди і жди:
десь, може, промайне, мов тінь утекла,*

*ти – справжній. Це лишилося одне.
Умерти. Так. Щоб більше не стогнати,
не мучитись, не проклинати долі,
не ображаючи життя*

Цикл віршів «Костомаров у Саратові» відкривається епіграфом, який можна вважати ключем до глибшого розуміння головної ідеї цих віршів: «*Але що ж робити/ живій душі у цій державі смерті? В. Мусик*» [9, с. 11]. Василь Стус показує перебування Костомарова на засланні як втягнуте усередину абсурдного, перекрученого світу, де ліричний герой переслідується страхом невтішної невдачі свого життя, усвідомленням своєї власної безсилля. Це почуття надихають ліричного героя на спільне відчуття самотності, незадоволеності і внутрішнього болю, які, в свою чергу, функціонують як ті межові ситуації, які необхідно пережити, аби знайти сенс життя та прийняти його. Оточуючий світ засудженого набуває стійких рис абсурду, який обрамовує кожен аспект його існування.

*Живі – у домовині. Мертві – ні,
хоча тюремним муром всіх притисло...
Сомнамбулами бродять щонаймертві.*

Глибоко поглиблений у цей антисвіт, ліричний герой переживає відчуття втрати сенсу буття, немає жодних точок опори у своєму житті. Стан самотності та відчуженості охоплює його, створюючи жахливий плачевний настрій. В цьому антисвіті, Костомаров відчуває, як у його душі дозріває протест проти підкорення та приниження. І в той момент, попри невпинні випробування та відчуття безнадії, він відкидає життя лише за інерцією і відновлює внутрішню силу для опору. Це внутрішнє відновлення гідності та надії на здатність вибратися з антисвіту.

Ліричний герой розпочинає свій шлях до виявлення свого справжнього «Я» через акти внутрішнього самопізнання, формування власної внутрішньої позиції. Проходить величезна трагічна подія «самореалізація» ліричного

героя. Міцна жива сила переконань і сподівань повертає його до життя, наділяє його силою подолати трагедію буття.

*Єси ти сам – з собою врівень,
один на сотні поколінь
високим гнівом богорівен.
хай, може, не ріка, а рінь...
Ступай – майбутньому назустріч,
і хай хода твоя легка
легкою буде. І не треба
жалких жалінь. І – задарма.
Тюрма не доросте до неба:
ще землю їстиме тюрма [4, с. 25].*

У творчості Стуса поет є в особливій самотності, і його самотність викликає жах. В даному контексті варто підкреслити, що ця самотність присутня саме в його поезії, оскільки біографічно це може бути не повністю точно. Є близькі люди, які цінували й підтримували його, існували співбесідники, які були поруч навіть на волі, а також в мордовських таборах. Проте, власна поезія Стуса, окрім декількох згадок про Аллу Горську, практично повністю належить йому самому. Відомості про співтоваришів долі та обставини їхнього життя подано дуже обмежено. Справжнім другом поета є самотність: *«Беззвучно – наче кличе біль, вона / Нас тільки, може, вибере вогонь»*; *«Як вовк, лаявся на зорі нічної, / Та відійшов і осиротів щасливо»*. Самотність – це не лише факт поетичного існування, а також частина його усвідомленої програми: *«Горе вірить тільки самоті»*; і основна засада життєвої поведінки:

*Не зближуйся.
На відстані спинись ... Ні на крок не зближуйся.
Бо відстань- іспит серця і феєричне марива душі.*

Можна було б подумати, що існування самотності в творах Василя Стуса, будь то явне чи приховане, може бути обумовлене бажанням уникнути

відсилання до товаришів та однодумців, інакше кажучи, захистити свої поезії від можливого використання недоброчливими особами [2, с. 44]. Проте це припущення здається неповним і вкрай спростованим. Виявляється, що самотність у Стуса має глибше коріння і пояснення. Вона не виключає присутності його невеличкої кількості друзів та однодумців, які дійсно існували. Більше того, ця самотність нерідко перетинає межі особистого та розширюється на колективний рівень. У цьому відчутті самотності разом вони поділяють болісний шлях у світі, де вони також відчуваються самотніми, на дорозі, що пролягає через долю та біль.

Це спільне почуття колективної самотності є важливим аспектом в поезіях Василя Стуса. Навіть у спільності, вони залишаються самотніми в цьому світі, спільно пробуючи подолати відчуття відділення від реальності. Такий підхід свідчить про те, що відчуття самотності – це складний, іноді непереборний аспект життя, який відчувається окремою особистістю, але також може бути спільним для багатьох, створюючи унікальне співпереживання й розуміння.

Отже, своєрідність теми самотності, що пронизує творчість Василя Стуса, стає невід'ємною складовою його поетичного світу та особистого досвіду. Поет відображає самотність як не лише почуття фізичної віддаленості, але й як глибокий стан душі, де переплітаються почуття відокремленості, втрати, нерозуміння та боротьби за ідентичність. В творах Василя Стуса відчуття самотності виявляється як глибока і всепроникнаюча тема, яка сповідується через його вірші та прозові тексти. Самотність не є відокремленою від інших мотивів, а переплітається з ними, створюючи своєрідну атмосферу і підкреслюючи психологічну глибину творчості поета. Василь Стус вдається до внутрішнього світу героїв, досліджуючи їхні думки, почуття та роздуми, внаслідок чого ми відчуваємо їхню ізольованість від оточуючого світу [4, с. 58]. У творах Стуса самотність виступає як внутрішній конфлікт, невизначеність та пошуки власного «Я». Автор створює образи, які, не зважаючи на зовнішню активність, перебувають у стані душевної ізоляції

та пошуку глибшого розуміння себе і світу. Таким чином, тема самотності у творах Василя Стуса виражає його філософський погляд на життя, вразливість людської душі і важливість пошуку внутрішньої рівноваги.

2.3. Збірка «Палімпсести» як вищий прояв творчих пошуків поета

Центральною частиною літературної спадщини Василя Стуса є його збірка поезій під назвою «Палімпсести». Ця назва відображає особливу специфіку збірки – в давнину палімпсестами називали пергаменти, з яких стирали первісний текст, щоб надруковувати на них новий. У цьому контексті «Палімпсести» об'єднує у собі творчу еволюцію поета під час ув'язнення, в якій відображені елементи його ранніх поезій.

Збірка «Палімпсести» характеризується відсутністю стабільного змісту та поєднанням різних духовних площин. Вона складно переплітає різноманітні теми, переживання та враження, які виникли від внутрішнього пошуку та зіткнення з ув'язненням. Твори в цій збірці відзначаються глибокою філософською наповненістю та високою художньою експресією, що віддзеркалює духовний шлях поета під час його важкого існування [19, с. 93].

«Палімпсести» створюють враження складної мозаїки думок, почуттів і роздумів, що поглиблюють розуміння трагічної реальності ув'язненого поета. Твори збірки надають можливість поглибитися у внутрішній світ Василя Стуса, де кожен вірш є своєрідною палітрою його душі.

Збірку «Палімпсести» вперше опубліковано у 1986 році у Франції завдяки підтримці української діаспори. Вражає той факт, як ця збірка зуміла пробратися через так звані «залізні завіси» і дістатися до тих, хто цінував українську літературу. Точніше кажучи, до тих, хто залишився патріотами і не втратив зв'язку з Батьківщиною, перебуваючи за кордоном. Складання збірки було важким завданням для Василя Стуса, оскільки він працював у нелегких умовах. Постійна напруга та загроза того, що його творіння може бути

вилучено в будь-який момент, змушували його перебувати в постійному стані обережності.

Під час написання віршів, поет часто варіював їхній текст у кількох варіантах, не завжди маючи можливість докладно їх вдосконалити, відчуваючи загрозу втрати цих творінь.

Наталія Світлична, яка відповідала за упорядкування збірки, акцентувала увагу на цій складній ситуації. Її слова свідчать про надзвичайну важливість та цінність «Палімпсестів» як пам'яті не тільки про творчість Василя Стуса, але і про його відданість і національну ідентичність навіть у найскладніших обставинах: *«Доля Стусової збірки «Палімпсести» так само, як і доля її автора, – незвичайно яскрава й трагічна. У цій книжці, яку нам пощастило зібрати і підготувати до друку, – лише якась частка віршів, написаних в означений період: 1971-1979 рр. Решта застрягла в густому ситі постійних конфіскацій в автора-зека та в його друзів – теж почасти зеків»*. «Палімпсести» – це 2 томи поезій, які писались з 1971 по 1979 рр. [58, с. 55].

Коли упорядники розпочали підготовку «Палімпсестів», складених з двох книг третього тому видання, вони розуміли, що завдання з обробки цього обширного корпусу текстів буде полягати в об'ємі. Величезна кількість нарисів, замальовок та чернеток вимагала ретельного аналізу та обробки. Проте реальність перевищила всі їхні сподівання. Щоб систематизувати всі поетичні твори Василя Стуса періоду з 1972 по 1980 рік, необхідно було докладно вивчити та систематизувати майже сотню різноманітних автографів та десятки почерків, списків і «змістів», створених поетом в різні часи.

По ходу роботи виникало безліч гіпотез, які, подібно мильним бульбашкам, зникали. Проте після довгих обговорень і глибоких роздумів упорядники, з деякими застереженнями, врешті-решт визначили структуру першої та другої частин корпусу збірки «Палімпсести».

Процес аналізу та внесення змін у тексти збірки (до речі, існує кілька версій «Палімпсестів») тривав майже два з половиною роки. Автори

використовували період відносного спокою та тиші для остаточного формування єдиного текстового комплексу, який включав сотні творів Василя Стуса [17, с. 69]. Проте умови «виживання» автографів були настільки проблематичними, що автор ніколи не міг дозволити собі не робити нові автографи для віршів. Ця обставина часто призводила до повторів віршів (хоча такі повтори також виступали як авторський прийом), і деякі твори навіть були включені до загальної структури тексту неодноразово. Урешті-решт, принципове питання щодо структури було вирішено на користь авторської концепції та композиції збірки, хоча це відходило від традиції української текстології, яка спрямована на формування посмертних наукових видань за хронологічним принципом [26, с. 97].

Аналіз «Палімпсестів» Василя Стуса ставить його у контекст порівняння з сонетами Райнера Марія Рільке. Відзначаючи подібність між цими творами, дослідник М.Павлишин вказує на важливе порівняння між «Палімпсестами» і сонетами Рільке, що висвітлює їхні структурні та стилістичні подібності. Ця аналогія дозволяє припустити, що твори Рільке можуть бути передвісниками або певним чином вплинули на найвизначнішу збірку Василя Стуса – «Палімпсести» [34, с.31].

Особливо виокремлено, що «Сонети до Орфея» можна розглядати як передвісників «Палімпсестів» та одночасно як перший дослідний зразок такої структурної концепції, яку ми бачимо в «Палімпсестах». Одна з важливих відмінностей – Стус став єдиним українським поетом, який повністю переклав сонети Рільке. Цей акт перекладу та адаптації засвідчує істотний вплив Рільке на Стуса та його поетичний стиль.

Такий порівняльний аналіз розкриває важливі структурні і естетичні аспекти, що спільні для «Палімпсестів» Василя Стуса та «Сонетів до Орфея» Рільке. Водночас, це дослідження може вказувати на особливий шлях та індивідуальний підхід Василя Стуса до своєї творчості, підкреслюючи значущі відмінності та особливості його поетичного вияву:

- У творчості Рільке сонети стали вершиною його творчого досягнення,

тоді як у Василя Стуса вони виступають як підніжжя перед визначальною збіркою «Палімпсести».

- Обидва твори характеризуються присутністю ірраціоналізму. Варто відмітити, що ірраціональний компонент є необхідною складовою мистецтва, однак не можна обривати зв'язок між реальністю та віддаленими від нашого світу образами. У Стуса зокрема відбувається активне сполучення ірреального з реальним.
- Незважаючи на нелюдські умови, в яких створював Василь Стус, його твори втілюють людську сутність та виражають оптимістичний фінал [2, с. 45].

Зазначимо, що вплив на «Палімпсести» Стуса справили не лише сонети Рільке, а й твори німецьких класиків, які цікавили Василя Семеновича (такі як Гете та Лорка), а також твори українських письменників, зокрема Шевченка, Франка та Тичини.

А О.Рарицький у одній із своїх статей вказує: *«Якщо попередні збірки В.Стуса засвідчили процес пізнання й становлення, що супроводжувався накопиченням духовних цінностей, то в «Палімпсестах» поет запевняє в утвердженні крицевої стійкості духу. Долаючи життєві перешкоди, він приходить до думки: лише внутрішня сила, яка поєднує духовні, морально-етичні чесноти, допоможе йому втриматися на межі, залишаючись при цьому собою. Поет витворює культ духу, який завжди стоїть на сторожі цілісності. Так він майстерно вибудовує в собі світлий духовний храм, який стає еталоном високих моральних цінностей, ним він живе, творить і захищає себе від зовнішньої душепоїдаючої корозії.»*[40, с. 5].

Існують різні погляди на пояснення обраної назви «Палімпсести» для збірки Василя Семеновича. Різні дослідники, які аналізували творчість поета, висловлюють відмінні точки зору на цей питання. М.Коцюбинська вказувала: *«Образ палімпсестів – один із магістральних у поезії Стуса. Образ-айсберг, що росте вглиб, вперше звернув на нього увагу, знайомлячись з поезією Гарсія*

Лорки, якого перекладав у 60-і роки. Вабила незглибимість цього образу, можливість бути присудком до нових предметів, реалізувати все нові й нові асоціації ідей. Передусім – момент суто технічний. Поезії ці творилися у вкрай несприятливих умовах. Рукописи забирали, виникала загроза, що їх спалено. Пам'ять зберігала багато, але не все. «Починати завжди все з початку, – писав він, – то Сізіфова праця, яку я маю доконувати.»...Звідси – різні варіанти, так би мовити нові узори по старій канві, коли давніші тексти проступають крізь написане пізніше.

В аналізі збірки «Палімпсести» не можна обійти увагою внесок М.Коцюбинської, яка присвятила значну частину своєї книги «Мої обрії», зокрема другий том, дослідженню Василя Семеновича. В статті «Новітні палімпсести» вона приділяє особливу увагу обраній назві збірки «Палімпсести» та розглядає фатум поета, а також філософські аспекти екзистенціалізму, які присутні у цій збірці. У своїй праці «Поет» вона проводить паралель між образом палімпсестів та айсбергом, що наростає вглиб, вдавлюючи його значення. У «Феномені Стуса» М.Коцюбинська розглядає ідею, чому кожна поезія має стільки варіантів, намагаючись проникнути в сутність поетичного процесу і творчого методу Василя Семеновича – *«редакції постають, як правило, не кожна сама собою, а у складі певних циклів, що творять мовби єдиний художній організм»* [24, с.225].

І.Хомяк поділяє свої роздуми стосовно можливого епіграфа до збірки «Палімпсести», що *«на палімпсесті треба позбутися пізнішого тексту, щоб відновити первісний»*, роздумує над образами і символами у поезіях Стуса (*«неволя в небагатьох деталях: колючі дроти, ґрати, калюжа, ліхтар, сосни, ворона, пори року, світ без світла, дві людські тіні, виття суки, бджола на кульбабі, дуже рідко – тюремні наглядачі, майже ніколи – товариші недолі («горстка нас... лише для молитов і сподівання») [61].*

Цитата що розглядає *«Коротке побачення з дружиною й безконечна розлука»* [23, с. 140], надає особливу вагу поезіям, спонукає до роздумів,

аналогічних тим, які М.Коцюбинська висловлювала. Також, подібно до Коцюбинської, Шерех глибоко аналізує філософський аспект екзистенціалізму в творчості Василя Стуса, наголошуючи на непохитній міцності духу у поета. Також у Ю.Шереха тексті привертає увагу цікава думка про те, як учні вивчають Стуса в школах.: *«дисидентство вивчатимуть у школах з нудних підручників історії і історії літератури, і школярі потай позіхатимуть під розповідь учителя про в'язниці і смерть Стуса, як сьогодні вони позіхають, слухаючи про каторжні роки Грабовського»* [21, с. 26].

У більшості віршів «Палімпсестів», що виходять за рамки в'язничного щоденника, виражається не лише особисте переживання самотності, а й загальнолюдська, а іноді й філософська категорія. Ця тема проявляється яскраво у численних поезіях, де самотність охоплює не тільки поета, а й групу або навіть загальний колектив. Такі випадки особливо виразно проявляються в окремих висловах, наприклад:

*зорі подвійні, і місяць подвійний блукає,
подвійного руху ми центри серцевих натуг,
у сонному леті мале товариство ширяє,
і пильно вдивляється в смерть, що чигає докруг.*

Не я, а ми. Це висловлення можна розглядати в контексті двох інтерпретацій: як об'єднання однодумців або як універсальне представлення всього людства. Обидві інтерпретації співіснують, і їх сполучення дозволяє поглибити розуміння поетичного вислову. Це подвійна тлумачення легко і послідовно переноситься й на наступну фразу «мале товариство», допомагаючи розширити його значення. Інший приклад:

*Збагни себе у чаді різноволля
і обері, допоки наша доля,
правдивий наділ без'язиких сліз.*

Форми наказового способу в даному контексті можуть бути розглянуті як спрямованість до саморефлексії або до загальної аудиторії. Вибір

займенника ми чітко впливає на нашу внутрішню розмірковувану балансу судження від першої особи до другої.

Самота, присутня в творах Василя Стуса, перевищує рамки запису окремих переживань одного в'язня. Скоріше, це загальнолюдський екзистенційний мотив відчуття викинуті особи в світ, визначеного волею і вибором. Ця тема також виявляється через дитячу розгубленість відносно широкого та загадкового світу.

*З яєчка вийде світ.
Курчатко волохате,
жовтаве, наче жаль,
Ак кинеться шукати,
а сестри де, а мати,
а просо, а печаль.*

Михайло Хейфец, висловлюючи свої роздуми про Василя Стуса, зазначає його глибоке знайомство зі світовою філософією та зацікавленість нею. У відвертих філософських діалогах між Стусом і Хейфцем не простежується чітко виражений екзистенціалізм, але існує певний підтекст, який вказує на їхнє спільне розуміння. Важко зробити висновки, наскільки Стус був ознайомлений з творами філософів як Гайдеггера, Сартра чи Марселя, проте деякі паралелі є неспростовними [60, с. 14].

У філософії екзистенціалізму, як відомо, концепція «закинутості» людини в світ не виключає активності особи, а, навпаки, наголошує на її важливості. Аналогічно цьому підходить і В.Стус. Його усвідомлення особистої місії піднімає його над біографічними обставинами, перетворюючи його важливість понад повсякденність та географічну приналежність.

*Над цей тюремний мур, над цю журу
і над Софіївську дзвіницю зносить
мене мій дух.*

У певних поезіях, особливо в тих, де Василь Стус осмислює свою особисту місію, може спостерігатися перехід від усвідомлення цієї місії до

практичної відданості їй в такій мірі, що поет майже втрачає своє традиційне світобачення. В цьому контексті він може не встигати перетворювати свої думки в художні образи, а намагається заявляти свої ідеї навіть у декларативно-пророчий спосіб:

*Крізь сотні сумнівів я йду до тебе,
добро і правдо віку. Через сто зневір.
І врочить порив: не спиняйся, йди,
То – шлях правдивий. Ти – його предтеча.*

Але в більшості випадків ця свідомість не йде шляхом, подібним до того, яким йшов, наприклад, Павло Грабовський. Вона знаходить власний, характерний для Стуса, вираз і втілюється в особливі та скромні образи. В процесі своїх «доріг несамовитих» поет знаходить спільність з Богом і у цій спільності реалізує свою місію:

*Та дорога, та скрадна, що за перевал,
угорнулась мороком
пам'яті.
Але Ти, Ти – пробуваєш, як Дівич-Дух,
і тремтиш, наче Спах-Сльоза,
як пелюстка на кайданах-
рожевієш.*

У своєму внутрішньому діалозі, у власному русі до Голгофи смерті, у формуванні психологічного комплексу камікадзе високої й остаточної життєвої місії, Василь Стус безсумнівно зіткнувся з відсутністю численних співтоваришів, тих, хто розуміє його ідеї. Як і безліч поетів перед ним, від Горація з його «*Odi profanum vulgus*» до Байрона і Маланюка, Стус мусив усвідомити (бо це стає явною для кожного), наскільки мізерною може бути людина поряд з величчю людини. Появляється враження, що загалом люди «маленькі для свого власного розп'яття». Стус знає це, але кожного разу, в кожній новій зустрічі з іншою людиною, відкриває цю правду знову. І в цьому аспекті можна знайти один із ключів до його самотності.

Отже, збірка «Палімпсести» стала не лише важливим досягненням у творчості Василя Стуса, але й запорукою його незмінної актуальності і впливу на покоління читачів та поетів. Вона надихає своєю мовною виразністю, глибоким змістом та непересічною естетичною цінністю, підкреслюючи важливість творчих пошуків і безкінечну проникливість слова. Відважно експериментуючи з формами та структурами, Василь Стус створює непередбачувані композиції, які розкривають глибокі роздуми про життя, смерть, любов, свободу та соціальні проблеми. Збірка «Палімпсести» стала своєрідним синтезом ідей, вражень та досвіду поета, у якому відображена його філософія життя та характерний поетичний стиль. Ця збірка, як вищий прояв творчих пошуків, свідчить про високу духовну глибину Василя Стуса, його вміння бачити і виражати глибокі внутрішні стани, і робить його творчість незабутньою і значущою для літератури та суспільства.

Висновки до розділу II

1. Відчуття відокремленості від суспільства та внутрішні роздуми ліричного героя роблять його поезію вкрай вразливою та глибокою. Василь Стус об'єднав у собі спокійну мудрість селянського світу з буйною анімічністю, що була характерною для донбаського регіону. Він виступав проти несправедливості та русифікації, готовий був віддати своє життя за свої переконання. Василь Стус став символом боротьби за національну ідентичність та незалежність України. Його літературний внесок залишив спадщину для культурного контексту України в другій половині ХХ століття, нагадуючи про важливість віри у себе та свої ідеали, незалежно від обставин.

2. Тема самотності в творах Василя Стуса має своєрідний і виразний характер, який відрізняє його поетичний світ від інших. Ця тема перетинається з багатьма іншими аспектами його творчості і стає важливим елементом його поетичної філософії. Самотність у творах Стуса не обмежується зовнішнім станом, вона має глибокий внутрішній вимір. Поет висловлює не лише фізичну відокремленість, а й душевну відчуженість, яка виникає з постійної боротьби зі справедливістю та системою. Тема самотності в творах Стуса відображає його відчуття відокремленості від навколишнього світу. Він відчуває себе інакшим, відмінним від інших, що підсилює його внутрішню самотність. Самотність для Стуса – це не лише страждання, а й пошук власного духовного шляху. Він використовує цей стан для глибокого роздуму над сенсом життя, внутрішнім розвитком та духовним визріванням.

3. Збірка «Палімпсести» Василя Стуса є яскравим і виразним проявом його творчих пошуків, які на момент її написання досягли свого вищого рівня. Ця збірка стала своєрідним свідченням авторського майстерності і вміння поєднувати різноманітні літературні прийоми, образи та смисли в одну гармонійну композицію. Через «Палімпсести» Василь Стус продемонстрував не лише свою глибоку інтелектуальну спроможність, але й

відчуття та піднесення мови як носія культурного доробку. Він впроваджував різні літературні традиції, віддавав шану класичним та сучасним письменникам, створюючи унікальний синтез стилів та вражень. «Палімпсести» стали результатом глибокого і ретельного літературного дослідження, в якому поет зміг відновити й відтворити моменти з власного життя, а також найважливіші історичні події, образи та символи, які утверджували його погляди на світ та глибше підкреслювали його талант та моральну силу.

РОЗДІЛ III

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ В.СТУСА НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

3.1. Особливості навчальних програм з української літератури в старшій школі

Україна має значний досвід розроблення навчальних програм. На різних історичних етапах функціонування школи пропонувалися різні, часом суперечливі за характером, змістом, структурою і засадничими принципами проекти програм з української мови. Дискурс, сформований навколо концепції Нової української школи (НУШ), зумовлює до осмислення концептуальних засад, відповідно до яких мають бути написані нові підручники. НУШ наголошує на компетентнісному навчанні, а не школі знань, що, відповідно, позначається й на новому форматі підручників.

Методологічними і нормативними засадами дослідження є Закон України «Про освіту» (Закон України, 2917а), Закон України «Про повну загальну середню освіту» (Закон України 2017b), Концепція Нової української школи (Нова українська школа, 2015), новий Державний стандарт базової середньої освіти (Державний стандарт, 2020), Типова освітня програма (Типова освітня програма, 2021). Ці документи спрямовують навчальну діяльність на компетентнісні стратегії, актуалізують потребу переосмислення змісту предмета «Українська література» у відповідності до сучасних життєвих потреб учнів основної школи, узгодження складності і обсягу навчального матеріалу; методів, прийомів і форм його реалізації із прогнозованими результатами мовно-літературної освітньої галузі.

У новому Законі «Про освіту» [12] зазначено, що стандарт освіти НУШ є компетентнісним. Компетентність розуміємо, як те, що апріорі містить знання, проте знаннєвий компонент значною мірою підпорядкований ідеї сформувати навичку або уміння.

Традиційні школи наповнювали навчальний процес значним обсягом знань, які не мали практичного застосування. Це була школа характеру «енциклопедії». Одним словом, важливо було давати нові знання на кожному уроці. Освітня траєкторія НУШ інша. Уроки є формою практичного розвитку певної навички, оскільки важливі не знання, а вміння та навички. Підручник у цьому випадку має бути розроблений для реалізації ідеї прогресу в навчанні. Важливо, щоб підручник базувався на парадигмі здібностей, а не на знаннях. Потрібне не саме знання, а ці знання або те, чого можна досягти з цими знаннями. Важливо, щоб учитель літератури ставив перед учнями практичні цілі на кожному уроці. Це також «спосіб переконати дуже практичну молодь набути специфічних навичок, необхідних для життя» [11, с. 2].

За традиційної школи не раз можна було почути думку про те, що її випускники й випускниці відірвані від реальності, що діти не підготовлені до життя після школи. НУШ прагне заповнити цю прогалину, акцентуючи передусім на вміннях і навичках, а також на ставленні, яке є важливими елементами навчального процесу. Проблема полягає в тому, що ставлення майже неможливо виміряти. Ставлення може бути сформоване на основі не одного уроку й навіть не одного навчального року, проте воно є важливим результатом і чинником навчального процесу відповідно до концепції НУШ

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти 2011 року є важливим документом, який визначає основні вимоги та структуру загальної середньої освіти в Україні. Цей стандарт був прийнятий з метою удосконалення освітньої системи та забезпечення якісної освіти для українських школярів.

Основні положення Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти 2011 року включають наступне:

– Зміст освіти. Стандарт визначає зміст освіти для учнів усіх рівнів загальної середньої освіти. Він включає в себе навчальні програми для різних предметів, які учні повинні вивчати протягом років навчання.

- Структура освіти. Стандарт визначає тривалість навчання в загальній середній школі, включаючи базову та повну середню освіту. Він також визначає кількість класів і предметів, які учні повинні вивчати.
- Оцінювання. Стандарт регулює процедури оцінювання знань учнів та визначає правила проведення державної підсумкової атестації.
- Педагогічні вимоги. Державний стандарт встановлює вимоги до кваліфікації педагогічних працівників, які здійснюють навчальний процес в загальноосвітніх закладах.
- Методичні матеріали. Стандарт включає в себе рекомендації та методичні матеріали для вчителів, що сприяють якісному викладанню та навчанню.
- Моніторинг та контроль. Державний стандарт передбачає моніторинг та контроль за дотриманням навчальних закладів освітніх вимог та стандартів.
- Розвиток особистості. Один із ключових принципів цього стандарту - розвиток особистості учня, виховання громадянина, який має критичне мислення, здатність до самостійного вибору і прийняття рішень.

Згідно постанови КМУ від 30 вересня 2020 р. № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти 2011 втратить чинність 1 вересня 2026 року.

Державний стандарт базової середньої освіти (2020) визначає одинадцять ключових компетентностей, що мають реалізовуватися в рамках кожної освітньої галузі або кожного окремого шкільного предмета (Рис. 2.1).

Зрозуміло, що перелік компетентностей та підхід до їх формування (переважно інтеграційний) є серйозним викликом для загальношкільної освіти, особливо базової. Пропонований державними стандартами компетентнісний підхід у галузях мови та літератури спрямований на формування в учнів читацьких потреб та творчих інтерпретацій читаного, а отже – формування мовленнєвих здібностей – «розуміння прочитаного»,

створювати власні тексти в різних жанрах залежно від конкретної мовленнєвої ситуації.

Рис.2.1. Ключові компетентності, що мають реалізовуватися в рамках кожної освітньої галузі або кожного окремого шкільного предмета [11].

Це передбачено вимогами до обов'язкових результатів навчання з мовно-літературної освітньої галузі, згідно яких учень:

- «взаємодіє з іншими особами в усній формі, сприймає і використовує інформацію для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях;

- сприймає, аналізує, інтерпретує, критично оцінює інформацію в текстах різних видів, зокрема інформаційних та художніх текстах класичної та сучасної художньої літератури (української та зарубіжної), медіатекстах, та

використовує інформацію для збагачення власного досвіду і духовного розвитку;

- висловлює власні думки, почуття, ставлення та ідеї, взаємодіє з іншими особами у письмовій формі, зокрема інтерпретуючи інформаційні та художні тексти класичної та сучасної художньої літератури (української та зарубіжних);

- у разі потреби взаємодіє з іншими особами в цифровому просторі, дотримується норм літературної мови;

- досліджує індивідуальне мовлення, використовує мову для власної мовної творчості, спостерігає за мовними та літературними явищами, аналізує їх» [15, с. 74].

Новий підручник з української літератури має бути покликаний реалізувати компетентнісну стратегію уроку словесності. Урок літератури (української та зарубіжної) в освітній траєкторії НУШ – це не лише урок пізнання прекрасного й урок формування естетичного смаку, хоч це і є першочерговим. Література дає можливість осмислювати проблеми, що стосуються ключових компетентностей, представлених у НУШ. Зрештою, вже сьогодні у преамбулах до програм з української літератури ідеться про наскрізні лінії, які стосуються таких царин життя, як підприємливість і фінансова грамотність, екологічне мислення, громадянська активність тощо.

У такому разі урок літератури є не лише уроком розуміння прекрасного, а й «інструментом, що допомагає усвідомити світ таким, яким він є, сприймаючи критично те, що потребує доопрацювання, й висловлюючи активну громадянську позицію, що є спонукою поліпшення життя» [5, с. 14]. Важливо навчити учнів і учениць висловлювати свої міркування з приводу проблем сьогодення, не боятися брати відповідальність на себе, водночас критика має бути етичною та коректною.

Сучасні дослідники освітнього простору (Д. Дроздовський, Г. Саприкіна) сходяться в думці на тому, що кожний може мати свою точку зору й має право на її висловлення, навіть якщо викладачу така думка

видається хибною. Твори літератури допомагають розуміти світ як мультиверсум поглядів і багаторівневе явище, що представляє різні форми досвіду, позаяк не існує однієї чітко визначеної моделі інтерпретації художнього твору [28, с. 85].

У концепції Нової української школи виокремлено десять наскрізних компетентностей, які формуються через навчальний процес у всіх предметах. Ці ключові компетентності, що є основою для реформування освіти, охоплюють широкий спектр навичок та вмінь, які активно розвиваються завдяки сучасним підходам, загально-дидактичним і методичним принципам, а також враховують закони та закономірності навчання.

Зміст навчання української літератури у 10-11 класах побудовано на основі наступних підходів: аксіологічного, компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного. Кожен з цих підходів має свою вагому роль у формуванні освітнього процесу. Опис кожного з підходів зазначені в Таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Підходи до навчання української літератури у 10-11 класах

Підхід	Зміст
Аксіологічний	Забезпечує створення ціннісної основи для опанування мови та літератури. Він допомагає визначити важливість та смисловий вплив мови на освітні та особистісні аспекти учнів.

Продовження табл. 3.1

Компетентнісний	Направлений на формування ключових і предметних компетентностей учнів. Цей підхід активно сприяє поглибленню знань, розвитку вмінь та навичок, які необхідні для подальшого життя і професійного успіху.
-----------------	--

Особистісно орієнтований	Враховує індивідуальні особливості та пріоритети учнів. Він спонукає до саморозвитку, допомагає стати активними суб'єктами свого навчання та розкривати свій потенціал.
Діяльнісний	Спрямовує навчально-виховний процес на практичну діяльність учнів. Вони отримують можливість здобувати знання та навички через різноманітні види діяльності, взаємодіяти з однокласниками та педагогами, співпрацювати з оточуючим середовищем.

Враховуючи ці різнобічні підходи, програма навчання української літератури створена з метою глибокого і цілеспрямованого розвитку учнів, надання їм необхідних навичок, знань та цінностей для подальшого життя.

Сучасні навчальні програми з української літератури для старшої школи ретельно враховують індивідуальні особливості розвитку учнів, їхніх інтелектуальних інтересів та культурних уподобань на цьому етапі навчання. Ці програми ставлять перед собою завдання глибокого вивчення важливих літературних творів, а також сприяють розвитку аналітичного та критичного мислення, формуванню літературної компетентності та культурного світогляду серед учнів [11, с. 15].

Сучасні навчальні програми з української літератури для старшої школи є результатом багаторічного наукового та методичного дослідження, спрямованого на створення ефективних навчальних матеріалів для учнів. Вони ретельно враховують індивідуальні особливості розвитку учнів, їхні інтелектуальні інтереси та культурні уподобання на цьому етапі навчання.

Основні характеристики та принципи сучасних навчальних програм з української літератури для старшої школи включають:

- Глибоке вивчення важливих літературних творів. Програми акцентують увагу на вивченні класичних та сучасних творів української та світової літератури. Учні аналізують та інтерпретують текст, вивчають його

контекст, структуру, стиль, тематику, та символіку. Глибоке розуміння літературних творів сприяє розвитку критичного та аналітичного мислення.

– Розвиток літературної компетентності. Програми спрямовані на формування літературної компетентності учнів. Це означає, що учні набувають знань та вмінь, які дозволяють їм розуміти, оцінювати, аналізувати та критично ставитися до літературних творів, а також висловлювати свої власні думки та переконання про них.

– Культурний світогляд. Програми сприяють формуванню культурного світогляду учнів. Вони допомагають розкрити ціннісний потенціал літературних творів, розуміти моральні та етичні аспекти, а також вивчати історичний та культурний контекст, в якому вони були створені.

– Інтерактивні методи навчання. Сучасні програми активно використовують інтерактивні методи навчання, такі як групова робота, обговорення, проекти, дискусії, відеопрезентації тощо. Це сприяє залученню учнів до активного навчання та розвиває їхні комунікативні навички.

– Індивідуалізація. Програми надають можливість вчителям та учням вибирати деякі теми для додаткового читання, а також адаптувати підходи до навчання відповідно до особистих інтересів та потреб кожного учня.

Одна з ключових особливостей цих програм полягає у врахуванні фізіологічних та психологічних особливостей підлітків, що дозволяє структурувати навчальний матеріал таким чином, щоб сприяти їхньому оптимальному сприйняттю та осмисленню. Крім того, програми намагаються акцентувати увагу на сучасних реаліях та сучасних аспектах літератури, щоб забезпечити актуальність та цікавість для учнів. Саме через ці особливості програми сприяють формуванню глибокого розуміння літературних творів, поглибленого осмислення літературних явищ та їхнього впливу на суспільство і індивідуальну особистість.

Програма для загальноосвітніх навчальних закладів 10–11 класи (рівень стандарту) «Українська література» (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, 2011 рік) побудована із дотриманням принципів:

- узгодження мети, змісту та очікуваних результатів навчання;
- науковості і доступності;
- наступності і перспективності навчання;
- взаємозв'язаного формування ключових і предметних компетентностей;
- практичної спрямованості;
- можливостей реалізації інтегрованого змісту освіти через окремий шкільний предмет;
- адаптації до вікових, інтелектуальних і фізичних можливостей учнів, їхніх потреб та інтересів.

Зміст програми підібрано з урахуванням вікової психології молодших підлітків, їхніх читацьких інтересів і особливостей сприйняття художнього тексту та структуровано на основі поєднання жанрового і проблемно-тематичного принципів [11, с. 2].

Центральним засадженням нової навчальної програми є її інноваційна спрямованість, спрямована на задоволення конкретних життєтворчих потреб особистості. Це обумовило необхідність перегляду системи планування та змісту курсу, надаючи пріоритетність досягненню конкретних результатів, необхідних для життєвого успіху учнів [4, с. 85].

Зміна філософії програми передбачає перехід від традиційного лінійного зв'язку між змістом та вимогами до досягнення навчальних результатів. В новій парадигмі курсу основний акцент робиться на тому, які конкретні вміння та знання мають опанувати учні, аби відповідно до їхніх потреб пристосуватися до реального життя. Це новаторське переосмислення підходу до програми надає їй унікальність та актуальність. При цьому, графа «Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів» стає

фокусом цільової орієнтації. Це допомагає учням розуміти, які саме навички та знання їм необхідно засвоїти, щоб реалізувати себе в житті та суспільстві.

Українська література для 10–11 класів вивчається в хронологічній послідовності. Програма розділена на блоки відповідно до прийнятої в літературознавчій науці періодизації літературного процесу. В кожному блоку виділяються окремі теми, зазвичай присвячені життєвому та творчому шляху письменників, і до них надаються короткі анотації. Окрім того, загальний курс може бути розділений на окремі жанрові блоки.

Кожному класу призначені твори найвидатніших українських письменників, які вивчаються докладно, з відведеною достатньою кількістю годин для глибокого ідейно-художнього аналізу.

Для задоволення індивідуальних естетичних смаків вчителів та учнів у програмі передбачено резерв часу для вільного використання. Для творчості окремих письменників розроблені анотації, і учитель має можливість визначити кількість годин для вивчення мистецької спадщини кожного з них залежно від свого вибору. Такий підхід надає можливість задовольнити інтереси та літературно-естетичні смаки різних груп учителів та учнів, надаючи пріоритет текстуальному вивченню найталановитіших творів.

У програмі визначено твори для обов'язкового текстуального вивчення в класі, а також наведені рекомендовані списки творів для додаткового читання. Останні не є обов'язковими, і вибір творів з них залишається на вчителів і учнів. Контроль за прочитанням цих творів може проводитися на уроках позакласного читання або під час оглядового вивчення творів певного письменника. Крім того, учитель має можливість коригувати вивчення деяких творів у списку обов'язкового та додаткового читання за власним вибором.

Програма для загальноосвітніх навчальних закладів 10–11 класи «Українська література» (профільний рівень стандарту) (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, 2011 рік) включає в себе дві основні складові: пояснювальну записку та власну програму. У пояснювальній записці:

- висвітлено значущість набутого знання та його вплив на розвиток особистості та формування власної долі;
- проаналізовано методологічні основи, наукові підходи та ключові принципи, на яких ґрунтується курс;
- виокремлено мету та завдання програми, а також визначено вимоги до структури, змісту та формату навчального матеріалу;
- аргументовано їх важливість загалом і в розрізі окремих компонентів;
- вказано на взаємозв'язок між ними.
- прогнозуються очікувані результати засвоєння матеріалу у різних частинах програми, а також визначаються вимоги до використовуваних педагогічних методів і технологій;
- узгоджено особливості організації навчально-виховного процесу, враховуючи зміни в освітній парадигмі;
- оптимально розподілено навчальний час для вивчення різних складових програми.
- надані загальні рекомендації щодо роботи з програмою.

При цьому, з метою забезпечення неперервності цілей, укладачі програми внесли корективи, модифікації та визначили пріоритети для конкретних компонентів навчання української мови старшокласників в умовах профільного навчання.

Розробники програми вдосконалювали її згідно з сучасними вимогами реформи загальної освіти, приділяючи особливу увагу компетентнісному навчанню та впровадженню концепцій Нової української школи [38]. Автори навчальної програми врахували тенденцію до акцентування цілей, пов'язаних із формуванням ключових компетентностей особистості. Ці компетентності виявляються у здатності задовольняти як особисті, так і соціальні потреби, виконувати завдання ефективно та оперативно, а також вмінні реагувати на виклики сучасності та прогностично мислити [28, с. 74].

В програмі визначено перелік обов'язкових творів для текстуального вивчення в класі, а також надані рекомендовані списки творів для додаткового

читання. Останні не підлягають обов'язковому вивченню, і вчитель має право вибору, які саме твори з цього списку включити до програми навчання. Контроль за читанням цих творів може проводитися під час уроків позакласного читання або під час оглядового вивчення творів певного письменника. Також в окремих випадках вчитель може внести корективи до списків обов'язкового та додаткового читання відповідно до конкретних умов навчання.

Ця Навчальна програма в старшій школі виступає як важливий інструмент для розвитку культурної та літературної освіти учнів, сприяючи їхньому комплексному розвитку (Таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Основні особливості Навчально програми для 10-11 класів з української літератури (профільний рівень)

Аспекти	Опис
Широкий спектр творів	Навчальні програми старшої школи з української літератури включають роботу з різними жанрами та епохами, що дозволяє учням поглибити знання про різноманітні аспекти української літературної спадщини.
Акцент на аналіз та інтерпретацію	Програми ставлять завдання розвивати в учнів навички аналізу тексту, розкриття літературних засобів, виявлення глибинного змісту, рефлексії над авторським задумом.

Продовження табл. 3.2

Контекстуалізація	Учні аналізують твори в контексті соціокультурних і історичних реалій, що допомагає зрозуміти глибинний зміст та специфіку періодів, в яких вони були створені.
-------------------	---

Зв'язок із сучасністю	Навчальні програми акцентують на актуальності літературних тем та проблем, що стосуються сучасного суспільства, та спонукають учнів до глибокої рефлексії.
Розвиток критичного мислення	Програми сприяють формуванню у учнів критичного погляду на літературні явища, допомагають аналізувати та оцінювати різні точки зору.
Творчість	Навчальні програми сприяють створенню умов для творчого вираження учнів, підтримують написання власних творчих робіт та інтерпретацію літературних творів з власної точки зору.

Загалом, навчальні програми з української літератури в старшій школі спрямовані на поглиблене вивчення творів, розвиток аналітичних та творчих навичок учнів, а також на формування їх літературної культури та глибокого розуміння сутності літератури як частини культурної спадщини.

3.2. Форми, методи і прийоми роботи з творчістю Василя Стуса на уроках української літератури 11 класу

У шкільному курсі творчість Василя Стуса вивчається в 11 класі. Там вивчаються такі поезії: «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...», «Господи, гніву пречистого...», «На колимським морозі»; «Мені зоря сіяла нині вранці»; «Як добре те, що смерті не боюсь я.»; «Пам'яті Алли Горської». Стаття «Феномен доби (сходження на голгофу слави)» вивчається лише оглядово. Загалом, на творчість В. Стуса у школі виділено 3 уроки.

В рамках вивчення творчості Василя Стуса на уроках української літератури у 11 класі ми ставимо перед собою такі цілі:

- Розглянути основні віхи життєвого та творчого шляху В. Стуса через призму його світогляду як митця-патріота та людини-філософа.

- Ознайомити учнів з тяжкою долею видатного поета – борця за незалежність рідної Вітчизни в період тоталітаризму.
- Викликати у учнів усвідомлення великої втрати, що національного масштабу, пов'язаної з трагічною долею В. Стуса.
- Спонукаючи учнів до роздумів про важливість збереження зв'язку людини з її коріннями.
- Підсилити почуття гордості в одинадцятикласників за те, що вони є співвітчизниками таких незламних особистостей, як В. Стус.
- Розвивати навички аналізу поетичних творів, вміння виразно читати тексти.
- Вчити критично сприймати історичну дійсність та розуміти її контекст.
- Виховувати почуття емпатії та поваги до особистості В. Стуса та інших, які боролися за права та гідність людини.
- Формувати ціннісне ставлення до чесності, порядності та людяності.

Використання цієї методики допомагає зробити вивчення творчості Василя Стуса більш живим і змістовним, сприяючи розумінню його ролі у важливому історичному контексті та надаючи учням пізнавальний досвід і цінні уроки громадянської свідомості.

Для більш глибокого розуміння лірики Василя Стуса учню стає важливим систематичне та послідовне ознайомлення з творами цього письменника та особливостями його поетичного стилю. Серед цих характерних особливостей можна виділити афористичний спосіб висловлення, вираження трагічних моментів, філософське осмислення світу, виразну громадянську позицію, глибокий гуманізм, психологічну глибину, використання парадоксів та оксиморонів для підкреслення амбівалентності іронічного сприйняття реальності. У старшій школі основним об'єктом дослідження має бути еволюція світогляду митця, що допоможе усвідомити його громадянську позицію та глибше осмислити його твори.

На уроках української літератури 11 класу під час вивчення творчості Василя Стуса використовуються групова форма роботи, індивідуальна робота, дебати, творчі проекти, дослідницька робота та інші форми роботи.

Групова форма роботи на уроках української літератури у 11 класі є дієвим методом, який сприяє активній участі учнів у навчальному процесі, розвитку їх критичного мислення, а також спільному аналізу літературних творів та обміну думками. Метод «робота в малих групах» може бути вельми корисним під час вивчення творчості Василя Стуса, оскільки він сприяє більш глибокому розумінню та обговоренню поетичних текстів, а також дозволяє учням обмінюватися думками та аналізувати твори разом з однолітками:

- Вибір теми чи твору: визначте конкретний твір чи тему, яку хочете вивчити в малих групах. Наприклад, це може бути один із віршів Василя Стуса.
- Формування груп: розділіть клас на невеликі групи, можливо, по 3-5 учнів у кожній. Спробуйте різноманітні комбінації, щоб забезпечити різноманітність поглядів.
- Аналіз тексту: кожна група отримує копію обраного твору для аналізу. Учні можуть розглядати структуру, мовні засоби, образи та ідеї, які висвітлені у вірші.
- Обговорення в групах: учні обговорюють твір у своїх групах, обмінюючись власними інтерпретаціями та роздумами. Вони можуть намагатися з'ясувати головні ідеї, поетичні засоби та стиль автора.
- Підготовка до презентації: кожна група готує коротку презентацію, в якій вони представлять свої висновки щодо обраного твору. Це може бути усна презентація або письмовий звіт.
- Презентація та обговорення: кожна група представляє свої висновки перед класом. Після презентацій відбувається загальне обговорення та порівняння різних підходів до аналізу твору.

- Висновки: закінчується урок підбиттям підсумків та обговоренням головних висновків щодо твору Василя Стуса. Учні можуть дійти до спільного розуміння тексту та глибше осягнути поетичну майстерність письменника.

На початковому етапі, коли учні ознайомлюються з поняттями та активізують вивчені форми, рекомендується використовувати фронтальну форму організації навчальної діяльності. Учні навчаються спостерігати, порівнювати та аналізувати мовні явища.

На етапі закріплення, корекції, контролю та узагальнення розширюється їх уявлення про лексичне значення слова, його сполучуваність та функціональну роль. В цей період розвиваються їх навички добору мовних засобів з урахуванням конкретної ситуації. Парна та групова робота допомагають учням розв'язувати проблеми та доходити до спільних висновків.

У процесі спілкування в групах, учень не лише здобуває знання, але і навчає інших. Це сприяє високому рівню обміну інформацією та надає можливість кожному учневі висловити свою думку, створюючи діалогічне мовлення. Робота в невеликих групах базується на принципах рівноправності та взаємопідтримки.

Під час вивчення творчості Василя Стуса доцільно зосередитися, передусім, на розкритті його оригінальної філософської концепції, що базується на принципах трагічного стоїцизму. Оскільки ідеї Стуса є життєво важливими для індивіда, що будує власні цінності, важливо зрозуміти та аналізувати їх.

Також необхідно через призму біографії прояснити причини, які сприяли психологічній та, відповідно, творчій унікальності письменника. Створення у свідомості учнів образу неповторної творчої особистості автора та розвиток їхньої здатності аналізувати позицію автора стосовно зображуваних ситуацій має важливий вплив не лише на їхні естетичні

здібності, але й на формування морального та емоційного ставлення до навколишнього світу.

Застосування методу «розв’язання проблем» під час вивчення творчості Василя Стуса може бути ефективним для сприяння глибшому розумінню його поезій та їх важливості в контексті української літератури та суспільства. Ось приклад, як ви можете використовувати цей метод на уроці:

Тема уроку: Аналіз поезій Василя Стуса щодо важливих суспільних питань.

Крок 1: Постановка проблеми

На початку уроку запропонуйте учням загальну проблему або питання, пов’язане з творчістю Василя Стуса. Наприклад, «Які соціальні питання висвітлює Василь Стус у своїх віршах і чому вони важливі для сучасного суспільства?»

Крок 2: Робота з текстами

Розгляньте конкретні поезії Василя Стуса, які стосуються вибраної проблеми: “Господи, гніву пречистого...”, “О земле втрачена, явися...”, “Як добре те, що смерті не боюсь я...”

Крок 3: Групова робота

Розділіть клас на групи і надайте кожній з них одну або кілька поезій для аналізу. Завдання групи - ідентифікувати ключові соціальні питання, які порушуються в обраних віршах, та визначити позицію автора стосовно цих питань.

Крок 4: Дискусія та презентація

Після завершення аналізу у власних групах, запросіть представників кожної групи поділитися своїми висновками перед класом. Розпочніть дискусію, підтримуючи аргументи з текстів Василя Стуса та власних переконань.

Крок 5: Пошук рішення

Спробуйте разом з учнями знайти можливі рішення для обраної проблеми, використовуючи ідеї, запропоновані Стусом в його поезіях. Розгляньте можливі шляхи впливу на сучасне суспільство.

Крок 6: Висновки

Підбиття підсумків уроку, висвітлення головних ідей та важливості роботи Василя Стуса для сучасного суспільства. Заклик до власної активності та рефлексії щодо соціальних питань.

Цей метод допоможе учням не лише зрозуміти творчість Василя Стуса, але й розвинути навички аналізу, критичного мислення та сприяє активному обговоренню соціальних питань. Він також створює можливість для учнівської самовиразності та підтримує їхні власні погляди та підходи до розв'язання проблем.

Даний метод дозволяє підкреслити актуальність творчості Василя Стуса для сучасного суспільства, а також спонукає учнів до дійсних дій для вирішення соціальних проблем. Він розвиває навички комунікації, співпраці та критичного аналізу, що є важливими для формування громадянської позиції та активного громадянина.

Також доцільне використання методу «вироби особисту позицію» під час вивчення творчості Стуса. На уроці вчитель розділяє клас на групи і дає кожній групі завдання вивчити один із віршів Стуса, що висвітлює соціальні проблеми, права людини або роль поета в суспільстві. Після вивчення віршів учні обговорюють своє розуміння та власні враження в групі. Потім вчитель пропонує кожній групі представити свій вірш і поділитися своїми думками та враженнями відносно творчості Стуса. Учні активно обговорюють соціальні питання, які порушувалися в віршах, та діляться своїми особистими поглядами на ці питання. Кожен учень має можливість висловити свою особисту позицію та вислухати точки зору інших.

Цей метод дозволяє учням активно залучитися до вивчення творчості Стуса, виробити власні погляди на соціальні проблеми та посилити їхню обізнаність щодо прав людини та громадянських свобод. Крім того, він

сприяє розвитку навичок критичного мислення та формуванню громадянської позиції учнів.

На уроці української літератури в 11 класі можна провести дискусію на тему «Роль поета в суспільстві: на прикладі творчості Василя Стуса». Учні були поділені на дві групи: «За» та «Проти». Перша група має завдання обґрунтувати твердження, що поети, такі як Василь Стус, мають важливу роль у висвітленні соціальних проблем і прав людини через свою творчість. Вони аргументують свої позиції на основі віршів Стуса, які відображають його глибоке розуміння суспільства та боротьби за права людини.

Друга група має завдання висловити аргументи «проти», тобто обґрунтувати, чому поети не повинні втручатися в політику і суспільні питання через свою творчість. Вони наводять приклади історичних ситуацій, коли поети можуть втратити об'єктивність та стати інструментом політичних сил.

Дискусія сприяє активному обговоренню та обміну думками між учнями. Кожен учень має можливість висловити свою позицію та аргументувати її. Вона спонукає учнів до глибшого розуміння ролі поета в суспільстві і розвивала навички аргументації та критичного мислення.

Метод «акваріум» - це ефективний спосіб вивчення творчості Василя Стуса, який сприяє поглибленому аналізу та обговоренню його поезій. Вчитель обирає один з творів Василя Стуса, наприклад, вірш «За роком рік росте твоя тюрма...». Учитель роздруковує або проектує обрану поезію на екран і пропонує учням розділитися на дві групи: «Аналізувати» і «Обговорювати».

Група «Аналізувати» має завдання розглянути текст вірша докладно: виділити образи, метафори, символи, особливості поетичної мови та структуру вірша. Вони записують свої спостереження та аналізують, як вони впливають на сприйняття вірша.

Група «Обговорювати» обговорює відчуття та емоції, які вони відчувають, читаючи вірш. Вони обговорюють можливі тлумачення образів

та повідомляють, як вони розуміють тему вірша і його значення для сучасного читача.

Після цього обидві групи обмінюються своїми спостереженнями та висновками. Група «Аналізувати» допомагає іншій групі краще зрозуміти поетичну мову та структуру вірша, а група «Обговорювати» надає іншій групі інсайти в їхнє сприйняття та емоції.

Завершуючи урок, учитель стимулює обговорення та аналіз цієї поезії у контексті життя і творчості Василя Стуса, підсумовуючи важливі моменти та глибше розуміння творчості поета.

Учитель також може запросити учнів висловити свої власні думки та інтерпретації щодо творчості Василя Стуса, спонукати до обговорення та порівняння різних поетичних творінь.

Для більш глибокого розуміння творчості Василя Стуса, учитель може також включити до дискусії інші аспекти, такі як історичний контекст, життєвий шлях поета, вплив його творчості на сучасну літературу та суспільство.

Кожен учень має можливість висловити свою особисту позицію щодо того, як творчість Василя Стуса вплинула на нього особисто та які почуття вона викликає.

Цей метод «акваріум» сприяє активному обговоренню та аналізу поетичних творінь Василя Стуса та допомагає учням краще їх розуміти, розвивати власні інтерпретаційні навички та формувати особисту позицію щодо творчості поета.

Під час вивчення творчості В. Стуса вчителю варто акцентувати увагу на тому, як його поетична мова відтворює глибокі емоції, думки та переживання, пов'язані з подіями та викликами того часу. Також важливо звернути увагу на символічність, метафоричність та іронію, які використовував В. Стус у своїх творах для вираження складних ідей та вражень.

Показуючи постать В. Стуса, вчителю важливо донести до учнів його глибоку громадську активність та прагнення до свободи й справедливості. Важливо надати учням можливість роздумати над його роллю у суспільстві, його впливом на культурний та політичний контекст свого часу та пізніше.

Дослідження творчості Василя Стуса у шкільній програмі було проведено та розглянуто А. Бондаренко. Вона акцентує увагу на тому, що якість освоєння учнями матеріалу залежить не лише від змісту і структури навчального матеріалу, але й від їхнього власного ставлення до навчання та від підходу вчителя до навчального процесу. Наприклад, для забезпечення надійного засвоєння знань, педагог може застосовувати нестандартні методи уроків. Серед таких можливостей варто відзначити використання активних технологій, таких як дослідницька діяльність та презентація проектів. Подібний підхід може допомогти учням усвідомити матеріал більш глибоко та практично [4, с. 69].

Також доцільним буде використання різноманітних засобів наочності на уроках, таких як портрети автора, аудіо- та відеозаписи, спогади його друзів та знайомих. Надати можливість учням послухати голос самого поета, який зберігся до наших днів, також може виявитися зацікавлюючою і навіть вражаючою деталлю.

Для того щоб урок був дієвим, особливу увагу слід звернути на підбір методичного матеріалу, а також на здатність чітко та доступно донести цей матеріал учням. Важливо враховувати рівень їхніх знань, інтереси та індивідуальні особливості, щоб забезпечити найефективніше вивчення теми.

Беручи В. Стуса як приклад, який може бути образом для наслідування, головною метою вчителя є формування учнів як особистостей з витривалим характером, міцною волею, добрим серцем та непорушною совістю. Отже, ефективність засвоєння матеріалу учнями одинадцятого класу залежить не лише від якості самого матеріалу, але й від того, як його подають вчителі.

Тему дисидентства, на прикладі Василя Стуса, можна вдало використати як основу для особливого уроку-пресконференції. З метою

правильної організації цього заходу, вчитель повинен заздалегідь підготуватися та оголосити про цей урок учням за 1-2 тижні до його проведення.

Необхідно доповнити урок вивчення творчості В. Стуса різноманітними візуальними та інформаційними елементами. Замість лише одного портрета В. Стуса можна використовувати різноманітні світлини, щоб створити стенд або проводити слайд-шоу протягом уроку. Також слід розглянути можливість оформлення виставки його творів та використання фрагментів телепередачі «Історична правда» з В. Кіпіані на тему «Справа Василя Стуса» або фільму «Птах душі: фільм про В. Стуса» з Яніною Соколовою від 10 червня 2018 року.

Додатково, на кожній парті можна розмістити примірник творів В. Стуса або роздруковку тих поезій, які будуть розглядатися на уроці. Це допоможе учням мати під рукою текст для вивчення та аналізу. Також вивчення життєпису поета можна розпочати з читання біографічного нариса «Двоє слів читачеві», який В. Стус написав у кінці 60-х років.

Використання різноманітних джерел і візуальних матеріалів допоможе зробити урок більш наочним, цікавим та збагачує процес вивчення життя та творчості В. Стуса додатковими аспектами та контекстами.

Перед проведенням уроку слід створити належну атмосферу в шкільному кабінеті, яка сприятиме налагодженню зручного середовища. Наприклад, столи можна розташувати рядом один проти одного, а також додати додатковий елемент «декору». Учні можуть зіграти ролі телеведучих, журналістів, кореспондентів та фотографів, що створить особливу атмосферу у класі. Все це залежить від творчого підходу вчителя.

Якщо вчитель вирішив провести стандартний урок, не менш важливою є докладна підготовка до нього. Тема В. Стуса та десидентства, яка включена до шкільної програми, може бути важкою для учнів одинадцятого класу.

Етап 1. Вплив родини на формування особистості В. Стуса.

Василь Стус народився 6 січня 1938 року в селі Рахнівка на Вінниччині в селянській родині Семена Дем'яновича та Їлини Яківни Стусів. У цій сім'ї Василь був четвертою дитиною.

- Які життєві обставини з дитинства майбутнього поета можна виокремити як фактори, що призвели до того, що його ранні роки були сповнені важкостей та відсутності радості?

Переживання через смерть сестри та брата, іншого брата, який загинув внаслідок вибуху міни під час Другої світової війни, мали глибокий вплив на Василя Стуса. Трагічна загибель брата спричинила початок формування його трагічної світоглядної позиції. Згодом поет згадував: *«Пам'ятаю, як брат Іван поранився, лежачи з відбитою ногою та обірваною лівою щогою... Пам'ятаю, як мене привели до його тіла на цвинтар, а я бачив тільки родимку на правій щоці його і не міг прощатися з Іваном, а також з його родимкою.»*

Інше випробування вже для увесь родини становило неминуче століття голоду, спричинених війною та голодом 1947 року. Ці важкі переживання залишили глибокий слід у пам'яті поета та його родини. *«Пам'ятаю коржі зі жмиху, які пекла мама, а мені від них геть боліла голова. То був мій 3 – 4 клас».* Важкі умови існування формували у хлопця співчутливість, внутрішню силу, прагнення допомогти іншим: *«Мамі – тяжко, татові – тяжко. То й мені має бути тяжко аж доти, поки татові й мамі не стане легше, аж доки всім людям на світі не стане легше жити».*

Етап . Шкільні роки

У ті часи, коли Загальна неволя визначала хід подій, ідеологічна фальш та суспільне лицемірство процвітали, а псевдоцінності вироблялись на потіху. Навіть серед голодних дітей, до яких відносився й Стус, необхідність висловлювати штучно складені фрази, такі як *«Спасибі, товаришу Сталіне, за наше щасливе дитинство»*, стала нормою. Стус згодом визнав це першою суспільною раною власного життя.

За розповідями родичів, ще до досягнення шести років Василь Стус уже блиснув природженою зацікавленістю до навчання. Він виділявся серед старших дітей завдяки своїй ерудиції. Величезну роль в його навчанні відіграла наполеглива праця. До завершення середньої школи його гордо супроводжувала срібна медаль, свідчення наполегливості і завзяття хлопця.

У нарисі «Двоє слів читачеві» знаходимо такі рядки: *«Шкільне навчання – вабило. Одне – чужомовне, а друге – дурне. Чим швидше забудеш школу, тим краще. В четвертому класі щось заримував про собаку. По – російському. Жартівливе. Скоро минуло. Відродилося в старших класах, коли прийшла любов.»*

У період свого шкільного віку Василь Стус вже серйозно захопився літературою, особливо зацікавившись героями, які мали сильні характери. Особливе враження на нього справив роман Джека Лондона «Мартін Іден», де зображено особистість з незвичайною силою волі, яка досягає великих успіхів.

Ще до того, як вступити до інституту, Василь Стус почав експериментувати з поетичними формами. Його перші творчі спроби, хоча і не є шедеврами, вже вказували на наявність художнього таланту.

Етап 3. Студентські роки та початок професійної діяльності (1954–1963)

Стус описує свої студентські роки як «трудні». Питання виникає: «Чому?» Це, ймовірно, стосувалося не лише фінансових обмежень, але й навчання, що здійснювалося у сухому стилі казенних навчальних програм. Особливо це було відчутно у вивченні історії, яка в ті часи викривала лише деякі аспекти історичного минулого нашого народу, замовчуючи багато інших фактів.

Під час навчання на історико-філологічному факультеті Сталінського педагогічного інституту Василь Стус особливо глибоко захопився літературою та інтелектуальними заняттями. Місце, де він проводив багато часу, була бібліотека. І там можна було зустріти Василя найчастіше. Його

інтереси включали літературну класику, філософію, мовознавство та історію. Самостійно вивчав латинську мову, а німецьку володів настільки впевнено, що читав без словника. Його енциклопедична освіта та гострий науковий розум надали можливість проводити серйозні літературознавчі дослідження ще в студентські роки. Наприклад, його доповіді «Поети нової української хвилі...» та «Світ поезії Рильського» вже тоді мали високий науковий рівень та могли стати основою для майбутніх наукових досліджень. Не дивно, що Василь Стус закінчив інститут із червоним дипломом.

Етап 4. Донецьке літературне об'єднання «Обрій». Перші виступи проти національної дискримінації.

В кінці 1950-х років виникли сприятливі умови для розвитку творчих здібностей народу. У Донецьку з'явилося літературне об'єднання «Обрій», до якого ввійшли молоді письменники-початківці. Засідання об'єднання проходили енергійно, і часто там завмирили такі запальні дискусії, що влада намагалася змінити хід їхньої діяльності у відповідній ідеологічній спрямованості. Це завдання виконували письменники старшого покоління, які приходили на засідання «Оброю», критикували молодь та спрямовували її літературні пристрасті в інший напрям, який відповідав тим часам.

Між молодими та старшими літераторами з'явилося напруження, яке стимулювало активність перших. Серед найактивніших виявився Василь Стус, його виступи відрізнялися гостротою, пристрастю та актуальністю. Він навіть читав власні вірші, які виходили за межі звичайних стандартів лозунгової поезії, що переважала тоді. Це був початок його виступів проти національної дискримінації народу. У нього панував бойовий дух, а його особливо вразив духовний занепад, який відчував в російсько-впливовому Донбасі. Одного разу Василь Стус звернувся до керівника «Оброю», Йосифа Курлата, з наступними словами: *«Ви подивіться, що зробили з Україною... Шкіл українських на Донеччині нема, інтелігенцію українську потихеньку вирубують під корінь, як ліс: стовбар за стовбуром. Мова, особливо у нас, в*

Донбасі, починає нагадувати типовий воляюк (набір слів із різних мов)». Такі думки Стус висловлював не тільки в приватних розмовах.

Внутрішній біль від національної нерівності, яку переживала Україна, глибоко вразив душу поета. У 1962 році він написав листа до А. Малишка, де відверто засудив прояви русифікації серед українців, вважаючи це трагедією. В цьому листі він закликав не миритися з насаджуваним «інтернаціоналізмом», який, на його думку, веде до «втрати духовної цілісності людства», якою є український народ. Вже на той момент поет глибоко усвідомлював драматичність національної ідентичності. Його пророцтва були печальними: *«Майбутнього у нас немає. Коріння нашої нації – у селі, і ми не можемо тривати як «хуторянський» народ, пам'ятаючи про вплив міста, армії та всіх інших каналів русифікації»*. Молодий Стус активно шукав шляхи виходу із цієї складної ситуації.

Етап 5. Київський період (1963 – 1972). В колі шістдесятників.

У цей час в житті В. Стуса відбулися важливі події та зміни, що вплинули на його творчість та світогляд. Асоціативне груно цього періоду виглядає наступним чином:

- Вступ до аспірантури Інституту літератури АН УРСР відкрив для Стуса нові можливості для наукового та літературного розвитку.
- Активне громадське та літературне життя створювали плідний ґрунт для обміну ідеями та творчим взаємодією.
- Долучення до молодого покоління митців, яке пізніше було назване шістдесятниками, дозволило Стусу відчувати силу колективної думки та об'єднаної дії.
- Участь у Клубі творчої молоді розширила його погляди та стала майданчиком для вільного вираження думок.
- Оптимізм та очікування кращого майбутнього для народу визначали тонус його творчості.
- Поетичні вечори, концерти, наукові конференції, диспути, зустрічі з цікавими людьми стали джерелом натхнення та обміну ідеями.

- Духовна свобода та прагнення вирватися за межі ідеологічних рамок дали поетові можливість висловити свої глибокі переконання.
- Постійне опрацювання світового та українського наукового, філософського, художнього досвіду сприяло його інтелектуальному зростанню.

Розквіт самвидаву відкрив перед Стусом можливість публікувати та ділитися своїми думками незалежно від офіційної цензури.

Отже, на початку 60-х років Василь Стус потрапив у надзвичайно продуктивне духовне середовище, яке допомогло йому укріпити й проявити свої творчі здібності та найкращі людські якості.

Власні судження.

- Яким постає В. Стус у цей період?
- Які риси його вдачі сформувалися в цей період?
- Чому він, крім літератури і мови, захопився історією?

Узагальнення.

- Чого в житті могла б досягти людина з такими вподобаннями?

Робота в групах. Група 1: За допомогою опорної схеми змоделювати зовнішню реальність та внутрішній світ В. Стуса в київський період життя, використовуючи конспект лекції та інші джерела.

Бесіда за запитаннями:

- Коли почався наступ реакції? (Початок реакції припав на середину 60-х років.)
- Хто з друзів Стуса опинився за ґратами? (Багато друзів Стуса, зокрема І. Дзюба, Л. Лук'яненко, Б. Синьовець, О. Зданович та інші, опинилися за ґратами.)
- Які настрої панували в суспільстві? (В суспільстві панували напружені настрої, високий ступінь цензури та репресій, а також загальна дезінформація.)

- Яка позиція була прийнятною для Стуса? (Позиція активної участі в культурно-громадському житті була непринятною для Стуса, оскільки його гостра критика тоталітарних практик не була вітана владою.)
- Як поет протидіяв силам тоталітаризму? (Поет постійно висловлював солідарність з ув'язненими друзями, виступав проти арештів інтелігенції, писав листи ув'язненим, висловлював бажання приєднатися до засуджених та інші активні кроки.)
- Коли відбувся найбільш відкритий протест? (Найбільш відкритий протест відбувся у 1965 році під час прем'єри фільму «Тіні забутих предків».)
- Що сталося після виступу в кінотеатрі «Україна»? (Після виступу у кінотеатрі «Україна» Стус був відрахований з аспірантури та позбавлений можливості працювати в галузі науки. Пізніше працював у будівельній бригаді та кочегаром.)
- За що письменника заарештували у 1972 році? (Письменника заарештували у 1972 році за «антисовєтську агітацію та пропаганду».)

Етап 7. Роки ув'язнення (1972 – 1985)

Під час вивчення цього етапу життя поета найкраще переглянути уривки з фільму «Із забуття – в безсмертя».

Обговорення побаченого:

- Чому Стус був важким в'язнем для охоронців? (Стус був важким в'язнем для охоронців через свою непохитну відданість ідеалам, активну боротьбу за права ув'язнених, а також через його розум, принциповість та здатність виступати за свої переконання.)
- Як поет захищав себе та ув'язнених товаришів? (Поет захищав себе та ув'язнених товаришів шляхом написання відкритих листів до влади, в яких висвітлював порушення прав людини та незаконні дії охоронців.)
- Чому загострювалися конфлікти з владою? (Конфлікти з владою загострювалися через непохитну позицію Стуса, його активний протест проти умов ув'язнення, порушення прав людини та репресії.)

- Про що писав Стус у своїх зверненнях, відкритих листах до влади? (Стус писав у своїх зверненнях про порушення прав людини, антигуманні умови ув'язнення, тоталітарний режим та закликав до відновлення справедливості.)
- До якого радикального способу протесту вдавався Стус? (Стус вдавався до радикального способу протесту – голодування.)
- Доведіть, що ставлення до в'язнів було антигуманне? (Ставлення до в'язнів було антигуманне через жорсткі умови ув'язнення, погане харчування, фізичні та психологічні тортури.)
- За що Стус був ізольований у карцері? (Стус був ізольований у карцері за те, що він оголосив безстрокове сухе голодування та оперся ліктем на нари, що було актом протесту.)
- Як ви ставитесь до версії про те, що В. Стуса знищили, щоб не допустити присвоєння йому Нобелівської премії, на здобуття якої Стуса висунув німецький письменник Г. Белль? (Відповіді можуть варіюватися.)
- Яка офіційна версія смерті? (Офіційна версія смерті Стуса – переохолодження в ніч з 3 на 4 вересня 1985 року.)

*...жив, любив і не набрався скверни,
ненависті, прокльону, каяття.*

Словникова робота:

Термін «скверна» вживається для позначення чогось гидкого, зловісного або негідного, що викликає відразу.

Віра в те, що навіть після смерті поет повернеться до свого народу: «Народе мій, до тебе я ще верну...».

Спогади сучасників:

Михайло Горинь, що також перебував у в'язниці, ділиться: «Невідомо, чому завершився його шлях: може, не витримало серце, може, грюкіт спальної дошки об стіну, який завжди супроводжував стогін Василя...».

Він пішов, не оточений материнською турботою, яка завжди знаходилася в його думках: *«Прошу, не залишайте мою матір напризволяще, це Олена Яківна Стус... Мати потребує в основному моральної підтримки, нехай їй буде з ким виплакати свої сльози за мене. Люди добрі, пишіть їй, нехай вона не залишиться сама у своєму горі – допоможіть їй духовно».*

Етап 8. Повернення в Україну.

Учень, який готувався, робить доповідь:

У листопаді 1989 року прах В. Стуса, а також двох інших політв'язнів – Ю. Литвина та О. Тихого – був перевезений до Києва і похований на Байковому кладовищі.

Спогади сучасників: *«Од часу поховання Шевченка наша столиця не знала такого торжества духовності. Здавалося, весь інтелектуальний, світлий Київ, уся Україна запалила свічки пам'яті й під добрими символами ясного неба і щедрої землі – жовто – блакитними стягами – гідно провела до місця останнього спочинку Василя Стуса, Юрія Литвина, Олексу Тихого...»* (за спогадами В. Боднара)

Наступні уроки присвятимо характеристиці творчого шляху поета
«Якби було краще жити, я б віршів не писав, а робив би коло землі...»

Розповідь – інформація про зб. «Веселий цвинтар» (1971).

- Коли і де вона побачила світ?
- Які твори увійшли до неї?
- Які основні мотиви збірки?

Виразне читання поезій із збірки «Веселий цвинтар».

«Мені здається, що живу не я...», «На Лисій горі догорає багаття...», «Ярій, душе...» (пам'яті Алли Горської), «Колеса глухо стукотять...» (пам'яті М. Зерова).

Під час арешту ця збірка була вилучена. Декілька віршів автор зміг відтворити з пам'яті, і вони потім були включені до збірки «Свіча в свічаді», яка була видана у 1977 році за кордоном.

Підсумкове слово вчителя: Володимир Стус – це не лише поет, але й справжній філософ життя, який розкривав сенс приходу людини в цей світ, індивідуальну місію кожної людини, яку треба розуміти, приймати в серце і втілювати.

Один із учнів зачитує фрагменти зі спогадів сучасників поета, після чого учні обговорюють їх зміст і відповідають на питання: яку життєву позицію виявляв митець.

Для написання твору пропонуємо такі теми:

- «Особисті роздуми над творчістю та життям В. Стуса».
- «Проблема совісті та честі у поезії В. Стуса».
- «Місце та роль людини в суспільстві за творчістю В. Стуса».
- «Синівський обов’язок перед матір’ю у поезії В. Стуса».
- «Образ України у творчості В. Стуса».

Для того щоб більш детально ознайомити учнів із величчю його життя, ідеалами та художньою естетикою геніального поета-шістдесятника, ми пропонуємо іншу форму проведення уроку – усний журнал. Учні використовують плакати з хронологією подій, власні дослідження та матеріали, щоб «перегорнути» сторінки поетового життя.

Отже, для вивчення художнього світу поезій В. Стуса краще підійдуть творчі типи уроків. Це може бути урок-прес конференція, урок-подорож, пошук, вивчення художності образу та інші. Важливо використовувати наочність. Також зараз, за бажання вчителя, можна знайти багато цікавинок про Стуса – аудіозаписи, на яких він зачитує свої поезії, відео, спогади друзів. Все це можна використати на уроках української літератури. Уроки, на яких буде залучене творче мислення, сприятимуть тому, що вони не будуть пасивними, захочуть самі творити своє майбутнє. У цьому проявлятиметься виховна функція

Висновки до Розділу III

1. Навчальні програми з української літератури в старшій школі мають свої особливості та завдання. Вони спрямовані на розширення та поглиблення знань учнів щодо української літератури, розвиток аналітичних та інтерпретаційних навичок, формування літературної грамотності та культури мислення. Програми враховують актуальні тенденції в літературі, важливість вивчення класичних і сучасних творів, а також розвиток творчого потенціалу учнів. Важливим аспектом є підходи до викладання, які сприяють зацікавленості учнів у вивченні літератури та розвитку їхньої критичної думки. Інноваційні методи та підходи допомагають зробити процес навчання більш цікавим та результативним. Таким чином, навчальні програми з української літератури в старшій школі сприяють формуванню літературно освіченої, креативної та критично мислячої молоді, яка готова до активного участі в суспільстві та розвитку української літературної спадщини.

2. Вивчення творчості Василя Стуса на уроках української літератури в 11 класі має свою важливу роль у формуванні літературної культури та свідомості учнів. Застосування різних форм, методів і прийомів роботи, таких як аналіз, дискусія, розв'язання проблем, а також використання інтерактивних методів, дозволяє створити стимулююче навчальне середовище та сприяє глибшому розумінню та осмисленню поетичної спадщини Василя Стуса. Ці методи дозволяють учням розвивати аналітичні та критичні навички, а також формувати власну літературну думку та погляди. Вони допомагають виявити творчий потенціал учнів та стимулюють їхню активність у процесі вивчення літератури. Важливою є також індивідуалізація підходу до кожного учня, щоб розвивати його сильні сторони та допомогти подолати слабкі.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети та завдань дослідження, визначених у вступі, були зроблені наступні загальні висновки.

1. Самотність – базова екзистенціальна категорія, що характеризує буттєвість людини, своєрідність її існування в соціальному просторі, Осмислення природи самотності та її ролі в житті людини і суспільства. Відта. знаходиться на перетині багатьох наук, вивчається у контексті міждисциплінарних досліджень особливої актуальності набуває під час онтологічних криз, пограничних станів соціуму. Об'єктивність існування цього феномену зумовила неперервність наукових пошуків щодо осмислення природи самотності та її базових характеристик. Урізноманітнення поглядів пов'язано з великою кількістю підходів, що поляризують соціальне значення феномену самотності в соціокультурному аспекті. Негативна конотація самотності передбачає визначення деструктивних факторів впливу на розвиток особистості, в той час, як позитивний погляд на самотність розглядає її як необхідний етап саморефлексії людини.

2. Соціокультурний вимір самотності є важливою складовою роздумів про вплив соціальних та культурних факторів на формування і розвиток особистості. Аналізуючи цей аспект, ми розуміємо, що самотність не є просто внутрішнім станом, а визначається великою мірою зв'язками із соціальними, культурними і історичними контекстами. У реальному світі індивід знаходиться під впливом різних соціальних структур, які можуть формувати та впливати на його почуття самотності. Культурні цінності, традиції, стереотипи і норми впливають на те, як людина сприймає самотність і як вона намагається з нею впоратися. Деталізація соціокультурних впливів на сприйняття самотності дає нам змогу більше зрозуміти контекст, в якому вона існує, та виявити шляхи позитивного впливу на особистість.

3. Концептуальний аналіз самотності в літературознавчому аспекті дозволяє глибше проникнути в суть цього складного феномену та розкрити

його різнобічні вияви в літературних творах. Розглядаючи самотність як ключовий мотив або тему, ми розкриваємо широкий спектр психологічних, соціокультурних та філософських аспектів, що відображені через образи літературних персонажів. Концептуальний аналіз сприяє розумінню того, як автори використовують самотність для вираження своїх ідей, почуттів та поглядів на світ. Літературознавчий підхід дозволяє нам розглядати самотність як символ, метафору або лейтмотив, які несуть у собі глибокий сенс і спонукають читача до роздумів про людську природу, взаємовідносини та життєві цінності.

4. Суб'єктивно-об'єктивний аналіз життя Василя Стуса допомагає відкрити перед нами багатогранну картину життєвого шляху та творчої діяльності цього визначного постаті. Комбінація об'єктивних фактів і суб'єктивних оцінок дозволяє зрозуміти глибокі зв'язки між особистими переживаннями та суспільними реаліями, які сформували характер його творчості. Цей аналіз дозволяє нам побачити, як особиста доля Василя Стуса взаємодіяла з історичними подіями, політичними репресіями та соціокультурними змінами. Суб'єктивний внутрішній світ поета, його відчуття, думки і емоції надають нам можливість зануритися у його творчий універсум та розглянути життєві обставини з його особистої перспективи. Водночас, об'єктивні дані про біографію Василя Стуса доповнюють наше розуміння його творчості контекстом часу, у якому він жив і працював. Це дає можливість оцінити вплив історії на його погляди та вибір творчих тем.

5. У творах Стуса, самотність виявляється як щось більше, ніж лише індивідуальний досвід поета. Вона стає своєрідною метафорою для відображення загальнолюдських переживань та соціальних реалій свого часу. Через внутрішню драму поета, його твори виступають як своєрідне дзеркало того, як індивідуальна самотність може відбивати колективну незрозумілість та віддаленість. У своїх віршах, Стус підносить тему самотності до рівня філософського роздуму. Він розглядає її як невід'ємний аспект людського існування, який формує і пронизує кожен аспект життя. Ця тема нагадує, що

внутрішній світ кожної особистості – це складний лабіринт, в якому самотність може бути як завданням для вирішення, так і джерелом внутрішнього розвитку. Поетична спадщина Василя Стуса слугує своєрідним вікном у світ його думок, почуттів і переживань. Його внутрішня самотність стає магнітом для читача, який може відчувати ту частку незрозуміння та болю, яка резонує в кожній людській душі. Своєрідність теми самотності в творах Василя Стуса полягає в її здатності зв'язувати індивідуальне з універсальним, перетворюючи особистий досвід на важливий елемент у розумінні загальнолюдських проблем та значущості існування.

6. Збірка «Палімпсести» є вищим проявом творчих пошуків у творчості Василя Стуса, в якій він досяг високого рівня майстерності та оригінальності у виразі своїх ідей та почуттів. Ця збірка, наповнена глибокими філософськими роздумами та внутрішніми розділами поета, є своєрідним розмаїттям літературних шарів та пластів. Василь Стус використовує метафори, символи та образи, що додають його творам особливий колорит та глибину. У «Палімпсестах» Стус відділяється від традиційних канонів і сміливо виходить за межі звичних літературних рамок. Це вияв прояву його інтелектуальної сміливості та дороговказ до новаторства в літературі.

7. Відповідно до вимог сучасної освітньої парадигми, навчальні програми в старшій школі повинні враховувати специфіку вікової групи учнів, структурувати матеріал таким чином, щоб сприяти їхньому інтелектуальному, емоційному та естетичному розвитку. У цьому розділі наголошено на необхідності активного включення учнів до навчального процесу, створення умов для їхнього особистісного зростання, формування критичного мислення та розвитку креативних здібностей. Важливо, щоб навчальні програми пропонували різноманітні підходи до аналізу творчості, сприяли вивченню літератури в контексті суспільних та культурних реалій. Особлива увага приділяється вибору та включенню до навчальних програм сучасних творів української літератури, які відображають сучасні проблеми та цінності. Це допомагає учням зрозуміти актуальність літературного

процесу, а також розвивати їхнє розуміння сучасного світу через призму літературних образів. Також важливим аспектом є врахування інтересів та потреб учнів при виборі літературних творів та методів вивчення. Взаємодія вчителів та учнів, дотримання принципу взаєморозуміння та співпраці сприяють більш ефективному процесу навчання та засвоєнню літературних знань.

8. Один із ключових аспектів в роботі з творчістю Василя Стуса – це аналіз його поезій та прозових творів, спрямований на розкриття глибинного смислу та філософської складності його творчості. Використання різних методів та прийомів, таких як тематичний аналіз, літературна характеристика, порівняльний аналіз творів із творами інших поетів, допомагає учням краще зрозуміти поетичну мову Стуса та його глибокі роздуми. Також важливим аспектом є вивчення історичного та культурного контексту, в якому виникала та розвивалася творчість Василя Стуса. Це допомагає учням більше відчувати та усвідомити значущість його творів, співвіднести їх до суспільно-політичних реалій та особистого життя поета. Крім того, використання різноманітних додаткових матеріалів, таких як відеозаписи, аудіоматеріали, тексти спогадів сучасників, робить уроки більш насиченими та цікавими. Інтерактивні завдання, дискусії, рольові ігри сприяють активній участі учнів у процесі вивчення та аналізу творчості Василя Стуса. Завдяки здійсненим у цьому розділі методам та прийомам, учні отримують можливість глибоко зануритися у світ літературної спадщини Василя Стуса, розкрити його творчість в усій її красі та складності, а також розвинути власні аналітичні, творчі та емоційні компетенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адельгейм Є. Г. Рецензія на збірку поезій Василя Стуса «Зимові дерева». Відродження. 2009. №23. URL: <http://www.stus.kiev.ua/>.
2. Бандальєр Г.С. Експресивність як визначальна риса поетики Василя Стуса. Вісник НАН України. 2005. №9. С.44–49.
3. Бондаренко А. І. Час вибору: Вивчення творчості Василя Стуса в школі. К. : Академія, 2003. 232 с.
4. Бондаренко Ю. І. Вивчення образів-персонажів літературного твору в школі : теорія і практикум : посіб. для студ. філ. фту. Ніжин : Вво НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 215 с.
5. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60-80-их років ХХ століття (Семантико-стилістичний аспект) : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук; Національний педуніверситет ім. М. П. Драгоманова, 2005.20 с.
6. Бедрик Ю. Василь Стус: проблема сприймання. К.:Фотовідеосервіс, 1993. 78 с.
7. Біляцька В. Проблема Митця в естетико- художній еволюції Ліни Костенко та Василя Стуса: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01; Дніпропетровський держ. ун-т. Д., 1999. 16 с.
8. Грановська О.Я. Психологічна природа самотності: причини, види, типи та специфіка проявів. Актуальні проблеми психології: Етнічна психологія. Історична психологія. Психолінгвістика, т. ІХ, ч. 5. С.328-333.
9. Данильчук Д. В. Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук; Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2006. 20 с.
10. Державний стандарт базової середньої освіти.(2020). Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannyaderzhavnih-standartiv-povnoyi-z-agalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення: 03.04.2022)

11. Дроздовський Д. Виклики й перспективи реформування сучасної освіти в Україні. Дивослово. 2018. № 1. С. 2–6.
12. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 20.01.2022)
13. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-20#Text> (дата звернення: 20.01.2022)
14. Заверталюк Н. «І що є світ...». Актуальні проблеми української літератури і фольклору: Наук. зб. Вип. 12. Донецьк : Норд-Прес, 2008. С. 180–194.
15. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : монографія. К. : Академвидав, 2006. 504 с.
16. Загребельна Н.К. Сам на сам із собою: внутрішній суб'єктний синкретизм у поезії В. Стуса. Молода нація: Альманах. К., 2006. Вип. 38. С. 70- 79.
17. Зінкевич О. С. В.Стус: в життя, творчості, спогадах та оцінках сучасників. Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка. Балтимор – Торонто. 2007. 463 с.
18. Колодкевич Г. В. Елементи міфологізму художнього мислення В. Стуса періоду «палімпсестів». Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Філологічна. 2011. Вип. 21. С. 229-234. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2011_21_26
19. Колошук Н. Володимир Свідзінський та Василь Стус у дзеркалі мемуаристики і сучасної критики. Волинь філологічна: текст і контекст, (24), 2018. 93–109.
20. Кримський С. Діяльність та культура. Магістеріум. Вип. 12, Культурологія. Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2003. С.20-28.
21. Коцюбинська М. Феномен Стуса. Сучасність. 1991. Ч. 9. С. 26-35.
22. Коцюбинська М. За скупим рядком Стусових щоденників. Молода нація. 2006. № 1. С. 346-354.

23. Коцюбинська М. Стусове «самособоюнаповнення». Сучасність. 1995. № 6. С. 140
24. Коцюбинська М. Епістолярна творчість Василя Стуса. у кн. Стус В.С. Твори. т.6, кн.2. С. 225.
25. Мельник-Андрущук В. О. Металінгвістична проблема двоголосся та діалогічних відносин у поезії В. Стуса. Слово і час. 2000. № 9. С. 32–36.
26. Моренець В. До питання модерності лірики Василя Стуса (художньо-філософські аспекти індивідуального стилю). Наукові записки. Нац. ун-т “Києво-Могилян.акад.” ; Київський національний університет. К., 1998. Т. 4 : Філологія. С. 97–106.
27. Москалець К. СТРАСТІ ПО ВІТЧИЗНІ. Лист до мандрівника на Схід. URL: <https://stus.center/p/kostiantin-moskalets--strasti-po-vitchizni-list-do-mandrivnika-na-70465>
28. Мхитарян О. М. Методика навчання української літератури: поточний та підсумковий контроль : навч.-метод. посіб. для студентів-філологів. Миколаїв, 2019. 164 с.
29. Навчальні програми для 10-11 класів. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
30. Нартова Л. В. Василь Стус. Поетична спадщина : посібн. для 11 класу. Харків : Ранок, 1999. 48 с.
31. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 20.01.2022)
32. Онікієнко І. Самототожність Василя Стуса. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. 2015. № 9. С. 124-129.

33. Оліфренко Л.В. Функція антитези у ліричних творах В.Стуса. Донецький вісник Наукового товариства імені Шевченка. 2007. Т.17. С.138 – 142.
34. Павлишин М. Квадратура круга: пролегомени до оцінки Василя Стуса. Стус як текст. Ред. та авт. передм. М. Павлишин. Мельбурн: Відділ славістики ун-ту ім. Монаша, 1992. С. 31–52.
35. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів освіти. – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.
36. Павличко С. Дискурс українського модернізму. К. : Наук. думка, 1991. 322 с.
37. Помазова О.В. Самотність як психологічний феномен. Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Вип. 23. 2013. С. 206-214
38. Про створення робочих груп із розроблення навчальних програм для учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. НАказ МОН № 451 від 22.03.17 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/55284/
39. Райбедюк Г. Національна самототожність П. Филиповича. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Серія : Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : П. П. Буйницький О. А., 2009. Вип. 19. С. 108–113.
40. Рарицький О.А. Поезія героїчного чину. Василь Стус: еволюція художнього мислення. Хмельницький : Просвіта 2000. 140 с.
41. Романько В. Андрій Малишко і Василь Стус: діалог так і не відбувся. Диво. 2013. №6. С.58-59.
42. сінська О. «Числообразодиноці»: артикуляція смислів одиничності, самотності, самоти у поезії В. Стуса. Актуальні проблеми української літератури і фольклору: Наук. зб. Випуск 12. Донецьк : Норд-Прес, 2008. С. 268–278.
43. Рубчак Б. Перемога над прірвою. Українське віршування ХХ століття : навч.посіб. К. : Либідь, 1993. 232 с.

44. Рубчак Б. Перемога над прірвою. Василь Стус. В житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників. Балтимор ; Торонто :Смолоскип, 1987. 463 с.
45. Савчук Г. О. Творчість Василя Стуса : навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету (спеціальність – українська мова та література). Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 56 с.
46. Самототожність письменника. До методології сучасного літературознавства : кол. моногр. відп. ред.Г. Сивокінь. К. : [б. в.], 1999. 160 с.
47. Саприкіна Т. Г. Вчитель в інклюзивному класі. Система надання освіти дітям з особливими освітніми потребами в умовах сучасного закладу : Збірник за матеріалами VI Всеукр. науково-практичної конференції (12 грудня 2018 року). Лисичанськ : ВП «Лисичанський педагогічний коледж Луганського національного університету імені Тараса Шевченка» – Лисичанськ : ФОП Чернов О. Г. – 2018. С. 193–194
48. Сверстюк Є.О. Постать Стуса над плином часу. Василь Стус: Поет і Громадянин: Книга спогадів та роздумів. К.: ТОВ «Видавництво Кліо. 2013. С. 439–445
49. Світлична Н. О. Твори: Автобіографія. Спогади. Статті. Інтерв'ю. Листи./ Упорядк., передмова О. Неживого. Луганськ: Знання,2006. 212 с.
50. Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори К. : Абрис, 2003. 90 с.
51. Соловей О. Є. Василь Стус. Відлуння і наближення: науково-популярний нарис. ред. В. В. Мозгунов. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2017.152 с.
52. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. Т. 3. Кн. 1 : Палімпсести. Львів : Просвіта, 1999. 485 с.
53. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. Т. 4 : Літературна критика. Заяви, публіцистичні листи. Львів : Просвіта, 1994. 543 с.
54. Стус Д. Василь Стус : життя як творчість. К. : Факт, 2004. 368 с.
55. Стус В. Таборовий зошит: Вибрані твори. К. : Факт, 2008. 452 с.

56. Стусознавчі зошити: Науковий альманах. Зошит п'ятий / за ред. Олега Солов'я й Ольги Пуніної. Вінниця: Простір Літератури, 2019. 118 с.
57. Тарнашинська Л. Екзистенціально-аксіологічна модель бути/здаватися як дихотомічне поле саморепрезентації шістдесятників. Слово і час. 2013. № 3. С. 34–49.
58. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поетикальний аспекти). К.: Смолоскип, 2010. 632 с.
59. Ткаченко А.О. Іван Драч. Нові імена в програмі з української літератури: Посіб. для вчителя. Упоряд. В.Л. Неділько. К.: Освіта, 1993. С. 277-294.
60. Фромм Е. Втеча від свободи. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 299 с.
61. Хейфец М. Виступ на презентації книги “Поле відчаю, поле надії” (Київ, 1995 р.). Єгупець: Художньо-публіцистичний альманах. Київ: Дух і Літера, 2016. № 25. С. 14-17.
62. Хом'як І.М. Стилiстична палiтра поезiї Василя Стуса. Науковi записки. Серiя «Фiлологiчна». 2011. № 21. С. 91-101.
63. Хом'як І.М. Стилiстична палiтра поезiї Василя Стуса. Науковi записки. 2011. №21. С.91-101.
64. Усамiтнення та самотнiсть в життi особистостi. Збiрник тези за матерiалами круглого столу (on-line, 24 квітня 2020 р.). Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2020. 100 с.
65. Якубський Б. Наука віршування. К. : Київський університет, 2007. 207 с.
66. Яценко Т. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ початок ХХІ століття) : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2015. 350 с.

67. Brennan T., & Auslander N. Adolescent Loneliness: An Exploration Study of Social and Psychological Pre-dispositions and Theory. Boulder, CO: Behavioral Research Institute. 1979. 85 p.
68. Olds J. The Lonely American: Drifting Apart in the Twen-ty-first Century. Boston : Beacon Press, 2009. 251 p.
69. Perlman D. Theoretical approaches to loneliness. Labyrinths of loneliness. M., 2010. 144 p.
70. Sadler W. From loneliness to anomie. Labyrinths of loneliness. M., 1990. 277 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Різниця між самотністю у західній та українській літературі

Аспект	Західна література	Українська література
Підхід до самотності	Часто більше індивідуалістичний.	Більше спрямована на спільноту та підтримку колективного духу.
Трактування відносин	Більше акцентується на взаємодію та відносини з іншими.	Часто підкреслюється роль родини, між особистістю та нації, культури у формуванні особистої самотності.
Сприйняття самотності	Більше як результат індивідуального вибору та прагнення до незалежності.	Часто розглядається як наслідок історичних подій, політичних репресій, соціальних змін.
Характерні символи та образи	Може використовувати символіку відокремленості, відстані, пустелі тощо.	Часто використовує символіку приналежності до національної спільноти, рідної землі.
Вплив на сюжет та настрої твору	Може створювати інтригуючі та незвичайні ситуації, розвивати тему самотності в екстремальних обставинах.	Вплив на сюжет та настрої твору може залежати від відносин між людьми, суспільством та історичним контекстом.

ДОДАТОК Б

Тестові завдання до теми: « Вивчення творчості Василя Стуса»

Варіант 1

1. Де народився Василь Стус
А. на Поліссі; Б. у Києві; В. на Поділлі; Г. на Донеччині;
2. Членом якої міжнародної організації був Василь Стус
А. ООН; Б. НАТО; В. «Пам'ять»; Г. PEN – клуб;
3. Яку назву мала перша збірка віршів Василя Стуса
А. « Палімпсести»; Б. « Круговерть»; В. « Поезії»; Г. « Птах душі»
4. На здобуття Нобелівської премії В. Стуса висунув...
А. А. Сахаров; Б. Луї Арагон; В. Генріх Белль; Г. А. Моруа;
5. За жанром вірш «Як добре те, що смерті не боюсь я ...» – це....
А. медитація; Б. елегія; В. послання; Г. сонет.
6. У поезіях В. Стуса переважають мотиви....
А. пейзажні; Б. любовні; В. громадянські; Г. філософські.
7. У назві збірки В. Стуса « Веселий цвинтар» використано художній засіб ...
А. антитезу; Б. оксиморон; В. порівняння; Г. метафору.
8. Кому В. Стус присвятив вірш «Ярій душе...»
А. В. Симоненку; Б. Є. Сверстюку; В. А. Горській; Г. І. Калинець
9. Який з українських літописів увійшов у назву вірша В. Стуса
*А. Літопис Самовидця; Б. Літопис Самійла Величка;
 В. Літопис Руський; Г. Галицько – волинський літопис.*
10. У передмові до збірки «Зимові дерева» Стус написав: « поет повинен бути ...»
А. борцем; Б. людиною; В. самотником; Г. трибуном
11. Що означає слово «палімпсест» у зб. « Палімпсести»
*А. повторні записи на пергаменті; Б. тип книги;
 В. папірус; Г. шкільна дошка;*
12. Зрада чого, за Стусом, означала втрату людиною себе самої

А. ідеалів юності та дитинства;   Б. художнього напрямку;
В. товариша;   Г. своєї долі

Варіант 2

1. Як називався Донецьк у роки дитинства Василя Стуса

А. Олександрівка;   Б. Донецьк;   В. Сталіно;   Г. Юзівка;

2. Членом якої української організації був В. Стус

А. Спілка письменників України;   Б. Компартія України;
В. Українська Гельсінська спілка;   Г. Товариство книголюбів;

3. Де знаходився поет після першого арешту

А. у Магаданській області;   Б. в Якутії;
В. у Казахстані;   Г. на Алтай;

4. Як покарали Стуса за передачу за кордон « Таборового зошита»

А. перевели до в'язниці;   Б. заборонили купувати продукти;
В. ув'язнили на 15 діб;   Г. перевели в одиночну камеру на рік;

5. Під впливом якої філософської течії перебував Стус у 60 –ті роки

А. марксизм;   Б. екзистенціалізм;
В. фемінізм;   Г. науковий комунізм;

6. Кому Стус присвятив вірш « Не могу я без посмішки Івана...»

А. І. Дзюбі;   Б. І. Драчеві;
В. І. Світличному;   Г. І. Багряному;

7. Що є центральною темою філософської лірики Стуса

А. боротьба за незалежність України;   Б. людина і світ;
В. постмодерна гра;   Г. любов;

8. Яка книга у дитинстві справила на поета найбільше враження

А. « Тарас Бульба»;   Б. « Мартін Іден»;
В. « Прапорonosці»;   Г. « Євгеній Онєгін»

9. Кому Стус присвятив переклад поеми Рільке « Орфей, Еврідіка і Гермес»

А. дружині;   Б. матері;   В. нікому;   Г. Аллі Горській;

10. Кого разом із Стусом було перепоховано в Україні

А. І. Світличного; Б. Ю. Литвина; В. О. Тихого; Г. Зерова

11. Яка збірка вважається втраченою після смерті Стуса

А. «Круговерть»; Б. «Палімпсести»; В. «Птах душі»; Г. «Зимові дерева»

12. За яку збірку посмертно поетові присвоєно Державну премію України ім. Т. Г. Шевченка

*А. «Дорога болю»; Б. «Палімпсести»
В. «Птах душі»; Г. «Зимові дерева»*

АНОТАЦІЯ

Суліменко І.В. Феномен теми самотності у творах В.Стуса в історико-літературному контексті

У кваліфікаційній роботі послідовно зроблено теоретико-методологічний аналіз засад осмислення самотності в гуманітарному дискурсі. Дослідження зосереджено на аналізі поезій мистця в контексті історичних і літературних впливів, а також зв'язків з авторським життєписом. Робота розглядає естетичні й психологічні аспекти самотності в поезії В.Стуса, висвітлює його індивідуальний підхід до цієї теми та розкриває її значення для розуміння творчості поета. Вона допомагає поглибити наше уявлення про Стуса як поета самотності та розкриває його особливу позицію у сучасній українській літературі.

Дослідження дозволяє глибше зрозуміти особливості вивчення творчості Василя Стуса на уроках української літератури в старшій школі, а саме форми, методи і прийоми роботи з творчістю поета.

Ключові слова: феномен самотності, самотність, Василь Стус, поет, творчість, дослідження, література

ANNOTATION

Sulimenko Iona. The phenomenon of the theme of loneliness in V.Stus' works in the historical and literary context

The qualification work consistently provides a theoretical and methodological analysis of the foundations of understanding loneliness in humanitarian discourse. The study focuses on the analysis of his poetry in the context of historical and literary influences, as well as connections with the author's life story. The work examines the aesthetic and psychological aspects of loneliness in Stus's poetry, highlights his individual approach to this theme, and reveals its importance for understanding his work. It helps to deepen our understanding of Stus as a poet of loneliness and reveals his special position in contemporary Ukrainian literature.

The study allows us to better understand the peculiarities of studying Vasyl Stus's work in high school Ukrainian literature classes, namely the forms, methods and techniques of working with the poet's work.

Keywords: phenomenon of loneliness, loneliness, Vasyl Stus, poet, creativity, research, literature